

Història de les ciutats

Martín Mora Martínez

P07/10053/00041

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Històries de l'urbs	7
1.1. L'àmbit urbà: dels indrets als espais	7
1.2. Cos i urbs	9
1.3. Habitar: psicologia o urbanisme?	11
1.4. L'urbs com a forma de vida	13
2. Formes de l'urbs	22
2.1. Metròpolis	22
2.2. Ciutat panorama / ciutat museu	24
2.3. De la metròpolis a la metàpolis	25
2.4. Cartografiar o narrar	28
3. Personatges liminars	31
3.1. Transeünt o cartògraf	31
3.2. Vianant o narrador	32
3.3. Ícar i Odisseu	34
3.4. <i>Flâneur</i> , escombracarrers, rondaire	35
Resum	44
Activitats	45
Bibliografia	46

Introducció

En aquest mòdul es presenta una crònica de l'espai urbà i alguns indicis per a la seva problematització. La lògica consisteix a plantejar uns eixos històrics i conceptuals de la idea de l'espai urbà, les seves configuracions des del final del segle XIX fins a l'actualitat, i formes de la identitat urbana típiques de cada època.

Així, a la primera unitat es desenvolupen conceptes com d'allò urbà, l'espai i els indrets; la relació entre el cos i l'espai urbà, la relació polèmica entre l'urbanisme i la psicologia, i la presentació de l'urbs com una forma de vida.

A la segona unitat veurem una història de les formes de l'urbs en algunes de les seves expressions: com a metròpolis, com a models diversos de ciutat (panorama, museu, metàpolis), i abordarem una proposta de treball alternativa des de l'enfocament de Michel de Certeau.

A la tercera unitat, en sintonia amb la proposta de Certeau, introduïrem el debat en diverses tensions analítiques i les seves expressions com a personatges de l'urbs: com a personatges liminars. També hi apareixeran els vaivens estratègics entre la contemplació de l'urbs i la seva intervenció amb pràctiques d'espai, la passejada ociosa i el sorgiment del vianant, la descripció i el planejament urbà, o la intervenció de l'investigador com a actor en el joc d'aquestes pràctiques, i la conclusió en una espècie d'apologia del passejant com a personatge ineludible de les nostres ciutats.

També s'ofereix una introducció a la problemàtica de l'àmbit urbà en relació amb la globalització, amb la intenció d'estudiar-la amb més deteniment en el mòdul següent.

Objectius

Amb la lectura i discussió d'aquest mòdul, s'estarà en condicions de problematitzar l'àmbit urbà en la dimensió que va des de l'urbanisme i el planejament d'experts en l'arquitectura, fins a l'aparició de la psicologia social com a proposta d'anàlisi i pràctica social. Igualment, s'estarà en condicions de:

1. Conèixer les característiques de la història de l'àmbit urbà a partir del segle XIX.
2. Comprendre la tensió entre l'àmbit urbà vist com a indret i com a espai.
3. Apreciar l'àmbit urbà com a narració i com a pràctica social d'espai.
4. Distingir algunes formes de l'àmbit urbà.
5. Identificar formacions d'identitat urbana com a formes de vida, des d'un enfocament de personatges liminars.

1. Històries de l'urbs

1.1. L'àmbit urbà: dels indrets als espais

L'espai urbà és la forma de vida que sembla que s'estén pels confins del món modern, com una forma peculiar del nostre segle, i que ha deixat d'operar sobre el binomi entre urbà i rural. Efectivament, l'espai del nostre temps potser oscil·laria entre els pols del que és urbà i el que és comunal; entre la metròpolis, amb les seves formes de sociabilitat pausades i agitades, i l'àmbit comunal, amb l'aparença del que és més persistent i íntim.

L'espai urbà comença així, amb paraules, signes traçats en la pàgina en blanc. Descriure l'espai, practicar-lo, és anomenar-lo, traçar-lo, saturar-lo amb noms. En tenir l'urbs com a discurs, pretext o simple nomenclatura, n'hi ha prou de tancar els ulls perquè l'espai que han suscitat les seves paraules, de diccionari o de cos traçat, s'animi, es pobli, es realitzi. Ens mostri la seva veritable vocació comunicativa mitjançant la recuperació de les pràctiques dels habitants.

Cal que establim una puntualització important: el *territori* s'ha d'entendre com el que és susceptible d'ésser ocupat, i l'*espai*, com el que es practica. En altres paraules, l'espai esdevé una pràctica de la narració a partir del territori, la consolidació psicosocial de la geometria urbana.

És molt important entendre que ja no és possible considerar la ciutat des del paisatge ni la natura des de la ciutat, que una dicotomia entre l'urbanisme com a oposició a l'ambient bucòlic és insostenible. Amb el desenvolupament accelerat de la tècnica s'ha ocultat la natura, potser per sempre. Cal oblidar la vella dicotomia entre centre i perifèria, cosmos i caos, interior i exterior, que ha acompanyat l'home tècnic que va sorgir en la Grècia clàssica.

Convé puntualitzar que les ciutats no alberguen tan sols una materialitat arquitectònica sinó, especialment, una sèrie de maneres de ser, d'apreciar i de practicar l'espai. Estaríem parlant d'un estil, d'unes formes, d'una xarxa de pràctiques emplaçades a les ciutats. Unes formes pròpies dels **urbanites** entesos no com a habitants de la ciutat, sinó com a practicants de l'àmbit urbà, i l'exemple més delicat dels quals és el **vianant**.

Les relacions amb disciplines diferents però encaminades a l'àmbit urbà són inevitables (i desitjables): l'arquitectura, l'urbanisme, l'antropologia, l'etnologia, la sociologia, l'economia, etc., perquè estem convençuts que no hi ha cap disciplina que no estableixi com a horitzó l'àmbit humà, urbà. En resum: l'espai urbà arrela en les nostres formes de la corporalitat. L'espai urbà és la mescla de la carn i de la pedra, com ho tradueix bellament Richard Sennett¹ en assenyalar-nos que

"Els espais urbans prenen forma, en gran manera, a partir de com les persones experimenten un cos." (Sennett, 1997, p. 394).

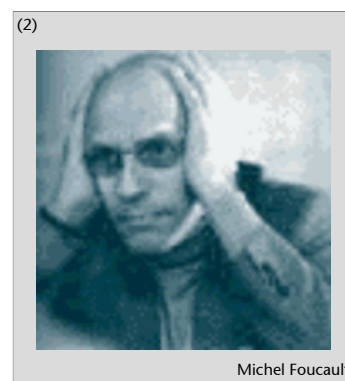
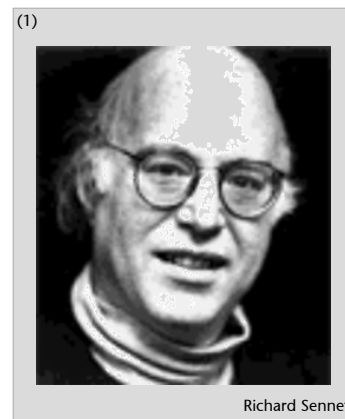
L'espai urbà és l'àmbit dels àmbits. L'espai dels mil i un espais, com finestres, portes, ponts. És l'encreuament que obre i tanca les relacions: de la construcció de la memòria amb la materialitat feta records; de les narracions vitals amb les pràctiques narrades.

Quan Michel Foucault² presenta una cèlebre i polèmica conferència al Cercle d'Études Architecturales, el 1967, permet d'establir una profitosa distinció entre la **utopia** com l'emplaçament sense lloc real, el projecte en el temps, i l'**heterotopia** com els contraemplaçaments simultanis, empalmats en l'espai. Com a indrets fora de tots els indrets, però perfectament localitzables.

És possible establir una altra distinció entre la ciutat com un territori planificat i utòpic i l'àmbit urbà com un espai de natura practicada i heterotòpica.

Bibliografia

Per a tenir una visió literària d'aquestes configuracions espacials i dels seus personatges, recomanem la lectura dels relats de Jorge Luis Borges³ *Tlön, Uqbar, Orbis Tertius*; *El Aleph* i *La Biblioteca de Babel*, o del llibre *Historia universal de la infàmia*.

L'espai urbà no és tan sols una sumatòria de dificultats o d'oportunitats físiques, ni tampoc una simple addició d'equipaments que cada un utilitza per a treballar, gaudir, consumir, distreure's, viure. L'espai públic també és una escenificació contínua. És l'indret per excel·lència de la *sociabilitat* en el sentit de Georg Simmel⁴: on els desconeguts s'encreuen, conversen i en coneixen d'"altres", en condicions aparentment d'igual a igual, sempre en el registre de l'espontaneïtat i de la improvisació. Sembla que la posició social de cada participant no té un rol tan directe per a fixar les segregacions, els reagrupaments o les evitacions. Sembla que hi ha prou marge d'autonomia perquè el que és excepcional sorgeixi de l'atzar. Per això, podríem afirmar el següent amb certa precisió:

El veritable indret urbà és el que ens modifica i és capaç, en certes circumstàncies, de produir-nos.

1.2. Cos i urbs

Si s'examinen les descripcions i les anàlisis d'autors clàssics en la sociologia i la psicologia urbanes, com Park, Simmel, Wirth o Tarde, s'estarà temptat de mirar quants tipus d'interacció són possibles en el traçat dels carrers. També la proliferació de tipus urbans característics: estrangers, noctàmbuls, migradors, desarrelats, somnàmbuls, insomnes, *flâneurs*, aventurers i jugadors. I com es constata clarament, sempre amb una connotació masculina que no pot ser producte de l'atzar. Sembla que el vessant femení continua formant part de l'àmbit domèstic, privat.

Segons Michel de Certeau⁵, convé separar de la geometria unívoca l'experiència d'un "exterior" que marca la relació amb el món. És a dir, distingir entre els indrets i els espais. Certeau ho presenta en l'extraordinària obra *La invenció de lo cotidiano I. Artes de hacer*, en la tercera part: "Prácticas de espacio".

Un **indret** és l'ordre de qualsevol dels elements distribuïts en relacions de coexistència i on queda eliminada la possibilitat que dues coses siguin al mateix lloc i de manera simultània. Al·ludeix a la idea de **territori**, enunciada més amunt.

"Hi domina la llei del que és "propi": els elements considerats són els uns al costat dels altres, cada un situat en el seu lloc "propi" i diferent, que el defineix. Així, doncs, un lloc és una configuració instantània de posicions. Implica una indicació d'estabilitat." (Certeau, 2000, p. 129).

Hi ha **espai** quan es consideren els vectors de direcció, les quantitats de velocitat i la variable del temps. Pel mateix motiu, l'espai és un encreuament de mobilitats i l'efecte que produeixen les operacions que el temporalitzen. A diferència de l'indret, no té l'estabilitat d'un lloc "propi", no està localitzat, és dinàmic.

"L'espai és respecte al lloc el que esdevé la paraula en ser articulada, és a dir, quan queda atrapada en l'ambigüïtat d'una realització, transformat en un terme pertinent de múltiples convencions, plantejat com l'acte d'un present (o d'un temps) i modificat per les transformacions degudes a continuïtats successives." (Certeau, 2000, p. 129).

Les pràctiques d'espai dinamitzen tendències per a dilatar i substituir l'espai, per a introduir absències en el *continuum* espacial, densificar-lo o miniaturitzar-lo, ampliar-lo o aïllar-lo. Totes aquestes figures modèliques del moviment fan aparèixer discursos i somnis com a similars. Van d'un indret originari (*topos*) a un no-indret (*utopos*), que produeixen en el seu funcionament una manera de practicar i construir espais.

Els espais són les descongelacions de les llenques de glaç anomenades *indrets*. Els espais són heterotòpics, mentre que els indrets són territorials i geomètrics. Aquesta observació és important per a distingir l'urbanisme i la psicologia ambiental de la psicologia social.

Com succeeix en la literatura, en què és possible distingir els estils o maneres d'escriure, també es poden distingir les maneres fer, caminar, llegir, produir, parlar, etc. Aquests estils d'actuar generen una creativitat a la qual s'ha d'anomenar, amb tota autenticitat, *art*. Per a donar compte d'aquestes pràctiques, Certeau apel·la a la categoria de **trajectòria**: un moviment temporal en l'espai, la unitat d'una successió (fil de successos) diacrònica de punts recorreguts.

Per més útil que sigui aquesta planificació de la trajectòria, sempre es té la impressió del punt final i s'obvia l'articulació temporal dels indrets. És a dir, es privilegia l'espai en relació amb l'indret: predomina una empremta en comptes dels actes i una relíquia en comptes de les accions, un rebuig i el signe de la seva desaparició. Per tant, la insistència de Certeau en el seu model de les **tàctiques/estratagemes** com a interruptors dins d'aquesta lògica binària i com a propulsors d'una distinció entre contemplar i recórrer l'espai.

Una nova precisió en el tema de l'espai i les seves explicacions: un succés és el que succeeix, el que té una successió temporal; un relat es una relació de fets; un esdeveniment és el que es pot explicar, una narració.

Espais vius com els relats que els reanimen i els inventen a cada instant. Narració de carn i pedra, dèiem, amb Sennett. T'agafen ganes de cantar amb Kandinski la tonada de la fluctuació de la ciutat: "Una gran ciutat construïda segons totes les regles de l'arquitectura i, de sobte, sacsejada per una força que desafia els càlculs". El simple gest del transeünt solitari, endormiscat, que de-

ambula a la recerca de la tassa de cafè habitual en el seu espai familiar, al bar de la cantonada, ja ha alterat el matí de la ciutat: sense saber-ho, ni voler-ho, ja és un cos que qualla la relació amb l'urbs, una urbs inevitablement incorporada.

1.3. Habitar: psicologia o urbanisme?

Certeau resumeix dient que l'espai és un indret practicat. Igualment, la geometria que defineix el carrer des del punt de vista dels urbanistes es transforma (i això en provoca la ràbia, sempre immediata) en espai per intervenció dels caminants. Es problematitza la relació entre el territori i l'espai, entre la geometria i la narració. Així, doncs, no és aliena la similitud amb el procés de lectura i escriptura que ja han analitzat profusament molts autors: la lectura és l'espai produït per la pràctica de l'indret que representa un sistema de signes, és a dir, un escrit.

En resum, en distingir l'indret de l'espai és possible afegir mobilitat al binomi del taffer i l'errant, i enllaçar tant amb perspectiva i prospectiva com amb mapes i recorreguts.

Amb l'anàlisi de les pràctiques quotidianes, l'oposició entre indret i espai remet de manera narrativa a dues possibilitats: una reductible a una llei de l'indret, **ser-hi**, com el cadàver que sembla que funda un indret en forma de tomba o làpida; l'altra, les operacions que densifiquen espais mitjançant l'agència humana i on un moviment condiona la producció d'un espai i d'una història. Perfilen l'entitat discursiva que vincula el mapa amb el recorregut.

Destaca un fet important: els **relats** fan una tasca de transformació incessant dels indrets en espais o dels espais en indrets, i organitzen els repertoris de relacions canviants que es donen entre els uns i els altres.

Al contrari de les anàlisis de Foucault, es tracta d'entendre que les estratagemes minúscules de la indisciplina aconseguen l'eficàcia de la relació entre l'espai i el procediment per a fer-ho el seu operador: fer-lo ballar al so de la música. Fer parlar l'espai.

La preocupació pel problema d'habitar és al nucli del pensament social del segle XIX. Es des d'aleshores quan una nostàlgia de final de segle encunya els conceptes que ja s'han convertit en indret comú: l'escissió entre la metròpolis abstracta i la comunitat harmònica continua essent metàfora de l'escissió de la vida moderna. La "casa de nines" del segle XIX, l'*interieur* burgès, és l'indret en què se cerca inútilment recompondre l'harmonia perduda: *confort*, assenyala el mateix Walter Benjamin⁶ a les seves notes, prové de *consol*.

Benjamin cridava l'atenció sobre la dificultat de treballar aquest concepte de manera històrica:

"La dificultat en la reflexió sobre el fet d'habitar és, d'una banda, que s'hi ha de reconèixer tot el que és remot –potser etern–, la imatge de l'estada de l'home en el ventre matern; en canvi, d'altra banda, a pesar d'aquest motiu protohistòric, en el fet d'habitar s'hi ha d'entendre, en la forma més extrema, una condició de l'existència del segle XIX." (Benjamin, 1989, p. 19).

Es indubtable que aquesta nova inflexió del pensament urbà es difumina en l'acció d'una selecta ventrada d'arquitectes per mitjà dels quals la cultura arquitectònica es posa a to amb el temps actual. Sempre a contrapèl de l'entendre psicosocial de l'àmbit urbà. Sempre com a pregunta alternativa: cal analitzar l'habitació del que és urbà com a psicologia o com a urbanisme?

El desplaçament dels temes de l'avantguarda metropolitana a la pregunta sobre el fet d'**habitar** ha fragmentat la tensió que es mantenia intacta: s'ha passat d'un problema històric a una pregunta pels fonaments. Qui també ha marcat les noves coordenades per a pensar l'habitació és Heidegger, en atorgar-li un estatut d'objecte privilegiat per a permetre la pregunta sobre l'ésser.

Heidegger afirmava, en plena reconstrucció de postguerra, que la manca d'habitació no era la veritable necessitat, sinó que el problema és que s'ha d'aprendre a habitar.

La facilitat amb què es pot reconduir un text ple de metàfores espacials per a pensar la construcció de l'hàbitat humà, indueix ràpidament el desenvolupament d'una infinitat de teories arquitectòniques i urbanes instal·lades en un clima de crítica oberta al modernisme, a la seva ambició quantificadora. En aquest encreuament, la psicologia i l'urbanisme es troben amb les mans en els extrems d'un mateix objecte: l'àmbit urbà i les seves maneres d'habitar.

Finalment, hi ha una altra operació que té importants conseqüències en un camp com el de la cultura urbana, marcat pels instruments de la lingüística i també pels problemes filosòfics de l'existència moderna que la tradició estructuralista francesa localitza a partir dels estudis lingüístics. El punt de coincidència entre aquesta filosofia i reflexió urbana està en la possibilitat de llegir l'arquitectura i la ciutat com una narració, embastada mitjançant pràctiques de l'espai, com assenyalen Foucault o Certeau.

Bibliografia

Es pot trobar una bona crònica d'aquestes relacions amb la ciutat en l'obra següent:
F. de Azúa (1999). *La invención de Caín*. Madrid: Alfabeta.

1.4. L'urbs com a forma de vida

L'ordre espacial s'organitza com un seguit de possibilitats i prohibicions, i el caminant duu a terme una tasca d'actualització selectiva en què fa que algunes hi siguin i altres desapareguin, les desplaça, improvisa, inventa dreceres, sobrepassa i irromp en els límits que es donen a cada indret. L'ordre espacial se selecciona.

Com apunta Roland Barthes, l'usuari de la ciutat agafa fragments de l'enunciat per a actualitzar-los en secret. El caminant crea discontinuïtat, és a dir, una retòrica en què el funcionament fa mòbil el medi ambient, filant una successió d'indrets que estableixen, mantenen o interrompen el contacte: indrets de connexió, *topoi fàtics*.

Reapareix l'estil per a assenyalar-se com l'art de donar voltes a les frases, tal com es fan voltes i marrades en els recorreguts. Com llenguatge ordinari que és, aquesta pràctica de la hibridació, *ars combinatoria*, combina estils i usos amb tot el mèrit d'una manera de fer.

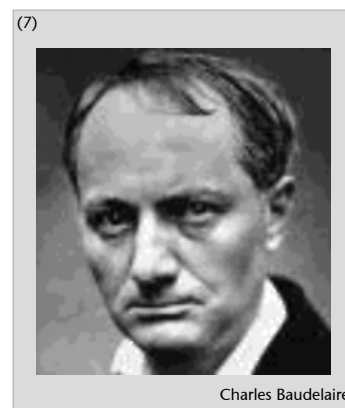
Si les pràctiques de l'espai, igual que els trops retòrics, fan que hi hagi tant sentits literals com figurats, aleshores l'espai geomètric d'una aclaparadora quantitat d'urbanistes, arquitectes i psicòlegs ambientals sembla que funciona com si fos el "sentit propi" i normatiu que els lingüistes construeixen per a distingir les desviacions pròpies del sentit figurat.

El cert és que al carrer, en l'ús dels transeünts, sembla que no hi ha aquest sentit propi. La gent ignora les instruccions d'ús que els experts atribueixen a cada espai urbà. Sembla que es tracta només d'una ficció produïda per l'ús particular metalingüístic de la ciència que és peculiar per la distinció.

Pel mateix motiu, l'èmfasi continuat per a problematitzar aquestes normalitzacions que produeix l'urbanisme: trastocar els usos de l'espai, reinventar l'habitació dels indrets, reordenar al gust de la gent el que s'ha dissenyat fredament des del planejament centralitzat.

Plantejar l'urbs com una forma de vida ens porta a connectar amb el seu origen. Les metròpolis que van anunciar Charles Baudelaire⁷, Simmel, Benjamin, com a formes de vida naixents a les acaballes del segle XIX. Les anàlisis d'aquest ascens metropolità es fan des de ciutats emblemàtiques: Berlín per a Simmel i Benjamin; París per a Baudelaire.

El naixement de la metròpolis es veu amb matisos diferents en els tres autors, com una celebració de l'àmbit urbà. Celebració de la metròpolis com a ciutat real, rescat de les possibilitats d'experiència humana en relació amb el fenomen urbà, reivindicació de l'espai públic de la ciutat i com a àmbit apropiat

en aquest sentit. Aquestes coordenades són, en realitat, una manera de mirar la ciutat, les claus de la qual s'han de buscar en la sociologia urbana des de l'Escola de Chicago, en què Sennett i Berman són deutors directes de la tríada d'autors que s'esmenten més amunt.

Organitzada a principi de segle, l'Escola de Chicago també va incorporar Simmel com a base, però la seva lectura se centrava en aspectes diferents dels que ell havia indicat per al cas de Venècia. A Chicago se seleccionen els aspectes culturalistes de Simmel: és a dir, la lectura de la ciutat com un determinant de la cultura (en sentit ampli). Era un Simmel, a més, llegit en la clau "antiurbana" que caracteritzava el pensament nord-americà: la metròpolis era l'àmbit destructor de les relacions i la cultura de la "comunitat". En tot cas, el carrer és el protagonista d'aquesta literatura, l'indret de l'experiència urbana, de l'experiència moderna per excel·lència.

La celebració de la metròpolis a què condueixen aquestes idees té, sens dubte, un sentit progressista en un context antiurbà com és el nord-americà, però també és indubtable que esborra bona part de les aproximacions dels observadors crítics en què es fonamenta, com Simmel i Benjamin. Per a aquest últim, la multitud exultant de Baudelaire té com a contrapartida la turba amenaçadora. Aquesta diferència s'aprecia amb claredat en la reivindicació que es fa sovint de Haussmann com a constructor d'espais públics, d'una ciutat per a passejants, mitjançant el seu fantàstic projecte dels bulevards a París.

En molts sentits, Haussmann es pot descriure com l'estrateg burgès, el destructor del París "oníric" i laberíntic de Baudelaire (el París dels passatges), el que privilegia la ciutat del trànsit: és el constructor de la ciutat moderna, l'adveniment de la qual era inevitable. I amb aquest adveniment, una nova forma de vida: la metropolitana.

Simmel ho resumeix de manera brillant en el seu assaig del 1903, *Las grandes urbes y la vida del espíritu*:

"El principal problema de la vida moderna deriva de l'exigència, per part de l'individu, de mantenir l'autonomia i la individualitat de la pròpia existència contra el sistema opressiu de les forces socials, de les tradicions històriques, de la cultura externa i de l'aspecte tecnològic de l'existència." (Simmel, 2001, p. 376).

Bibliografia

G. Simmel (2001). *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*, 247-261⁸. Barcelona: Península.

⁽⁸⁾G. Simmel (2001). *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura*, 247-261. Barcelona: Península.

Las grandes urbes y la vida del espíritu

Los más profundos problemas de la vida moderna manan de la pretensión del individuo de conservar la autonomía y peculiaridad de su existencia frente a la prepotencia de la sociedad, de lo históricamente heredado, de la cultura externa y de la técnica de la vida (la última transformación alcanzada de la lucha con la naturaleza, que el hombre primitivo tuvo que sostener por su existencia *corporal*). Ya se trate de la llamada del siglo XVIII a la liberación de todas las ligazones históricamente surgidas en

Contingut complementari

Per a veure una imatge de la gran ciutat com a nova forma de l'àmbit urbà (i del temor que inspirava), es recomanen pel·lícules com ara *Metròpolis*, *El Gabinete del Doctor Caligari* o fins i tot *Nosferatu*, en la versió de Murnau.

el Estado y en la religión, en la moral y en la economía, para que se desarrolle sin trabas la originariamente naturaleza buena que es la misma en todos los hombres; ya de la exigencia del siglo XIX de juntar a la mera libertad la peculiaridad conforme a la división del trabajo del hombre y su realización que hace al individuo particular incomparable y lo más indispensable posible, pero que por esto mismo lo hace depender tanto más estrechamente de la complementación por todos los demás; ya vea Nietzsche en la lucha más despiadada del individuo o ya vea el socialismo, precisamente en la contención de toda competencia, la condición para el pleno desarrollo de los individuos; en todo esto actúa el mismo motivo fundamental: la resistencia del individuo a ser nivelado y consumido en un mecanismo técnico-social. Allí donde son cuestionados los productos de la vida específicamente moderna según su interioridad, por así decirlo, el cuerpo de la cultura según su alma (tal y como esto me incumbe a mí ahora frente a nuestras grandes ciudades), allí deberá investigarse la respuesta a la ecuación que tales figuras establecen entre los contenidos individuales de la vida y los supraindividuales, las adaptaciones de la personalidad por medio de las que se conforma con las fuerzas que le son externas.

El fundamento psicológico sobre el que se alza el tipo de individualidades urbanitas es el *acrecentamiento de la vida nerviosa*, que tiene su origen en el rápido e ininterrumpido intercambio de impresiones internas y externas. El hombre es un ser de diferencias, esto es, su consciencia es estimulada por la diferencia entre la impresión del momento y la impresión precedente. Las impresiones persistentes, la insignificancia de sus diferencias, las regularidades habituales de su transcurso y de sus oposiciones, consumen, por así decirlo, menos consciencia que la rápida aglomeración de imágenes cambiantes, menos que el brusco distanciamiento en cuyo interior lo que se abarca con la mirada es la imprevisibilidad de impresiones que se imponen. En tanto que la gran urbe crea precisamente estas condiciones psicológicas (a cada paso por la calle, con el *tempo* y las multiplicidades de la vida económica, profesional, social), produce ya en los fundamentos sensoriales de la vida anímica, en el *quantum* de consciencia que esta nos exige a causa de nuestra organización como seres de la diferencia, una profunda oposición frente a la pequeña ciudad y la vida del campo, con el ritmo de su imagen senso-espiritual de la vida que fluye más lenta, más habitual y más regular.

A partir de aquí se torna conceptuable el carácter intelectualista de la vida anímica urbana, frente al de la pequeña ciudad que se sitúa más bien en el sentimiento y en las relaciones conforme a la sensibilidad. Pues éstas se enraizan en los estratos más inconscientes del alma y crecen con la mayor rapidez en la tranquila uniformidad de costumbres ininterrumpidas. Los estratos de nuestra alma transparentes, conscientes, más superiores, son, por el contrario, el lugar del entendimiento. El entendimiento es, de entre nuestras fuerzas interiores, la más capaz de adaptación; por lo que sólo el *sentimiento* más conservador sabe que tiene que acomodarse al mismo ritmo de los fenómenos. de este modo, el tipo del urbanita (que, naturalmente, se ve afectado por cientos de modificaciones individuales) se crea un órgano de defensa frente al desarraigo con el que le amenazan las corrientes y discrepancias de su medio ambiente externo: en lugar de con el sentimiento, reacciona frente a éstas en lo esencial con el entendimiento para el cual, el *acrecentamiento* de la consciencia, al igual que produjo la misma causa, procura la prerrogativa anímica. Con esto, la reacción frente a aquellos fenómenos se traslada al órgano psíquico menos perceptible, distante al máximo de la profundidad de la personalidad.

Esta racionalidad, reconocida de este modo como un preservativo de la vida subjetiva frente a la violencia de la gran ciudad se ramifica en y con múltiples fenómenos particulares. Las grandes ciudades han sido desde tiempos inmemoriales la sede de la economía monetaria, puesto que la multiplicidad y aglomeración del intercambio económico proporciona al medio de cambio una importancia a la que no hubiera llegado en la escasez del trueque campesino. Pero economía monetaria y dominio del entendimiento están en la más profunda conexión. Les es común la pura objetividad en el trato con hombres y cosas, en el que se empareja a menudo una justicia formal con una dureza despiadada. El hombre puramente racional es indiferente frente a todo lo auténticamente individual, pues a partir de esto resultan relaciones y reacciones que no se agotan con el entendimiento lógico (precisamente como en el principio del dinero no se presenta la individualidad de los fenómenos). Pues el dinero sólo pregunta por aquello que les es común a todos, por el valor de cambio que nivela toda cualidad y toda peculiaridad sobre la base de la pregunta por el mero cuánto. Todas las relaciones anímicas entre personas se fundamentan en su individualidad, mientras que las relaciones conforme al entendimiento calculan con los hombres como con números, como con elementos en sí indiferentes que sólo tiene interés por su prestación objetivamente sopesable; al igual que el urbanita calcula con sus proveedores y sus clientes, sus sirvientes y bastante a menudo con las personas de su círculo social, en contraposición con el carácter del círculo más pequeño, en el que el inevitable conocimiento de las individualidades produce del mismo modo

inevitablemente una coloración del comportamiento plena de sentimiento, un más allá de sopesar objetivo de prestación y contraprestación.

Lo esencial en el ámbito psicológico-económico es aquí que en relaciones más primitivas se produce para el cliente que encarga la mercancía, de modo que productor y consumidor se conocen mutuamente. Pero la moderna gran ciudad se nutre casi por completo de la producción para el mercado, esto es, para consumidores completamente desconocidos, que nunca entran en la esfera de acción del auténtico productor. En virtud de esto, el interés de ambos partidos adquiere una objetividad despiadada; su egoísmo conforme a entendimiento calculador económico no debe temer ninguna desviación por los imponderables de las relaciones personales. Y, evidentemente, esto está en una interacción tan estrecha con la economía monetaria, la cual domina en las grandes ciudades y ha eliminado aquí los últimos restos de la producción propia y del intercambio inmediato de mercancías y reduce cada vez más de día en día el trabajo para clientes, que nadie sabría decir si primeramente aquella constitución anímica, intelectualista, exigió la economía monetaria o si ésta fue el factor determinante de aquélla. Sólo es seguro que la forma de la vida urbanita es el suelo más abonado para esta interacción. Lo que tan sólo desearía justificar con la sentencia del más importante historiador inglés de las constituciones: en el transcurso de toda la historia inglesa, Londres nunca actuó como el corazón de Inglaterra, a menudo actuó como su entendimiento y siempre como su bolsa.

En un rasgo aparentemente insignificante en la superficie de la vida no unifican, no menos característicamente, las mismas corrientes anímicas. El espíritu moderno se ha convertido cada vez más en un espíritu calculador. Al ideal de la ciencia natural de transformar el mundo en un ejemplo aritmético, de fijar cada una de sus partes en fórmulas matemáticas, corresponde la exactitud calculante a la que la economía monetaria ha llevado la vida práctica; la economía monetaria ha llenado el día de tantos hombres con el sopesar, el calcular, el determinar conforme a números y el reducir valores cualitativos a cuantitativos. En virtud de la esencia calculante del dinero ha llegado a la relación de los elementos de la vida una precisión, una seguridad en la determinación de igualdades y desigualdades, un carácter inequívoco en los acuerdos y convenios, al igual que desde un punto de vista externo todo esto se ha producido por la difusión generalizada de los relojes de bolsillo. Pero son las condiciones de la gran ciudad las que para este rasgo esencial son tanto causa como efecto. Las relaciones y asuntos del urbanita típico acostumbran a ser tan variados y complicados, esto es, por la aglomeración de tantos hombres con intereses tan diferenciados se encadenan entre sí sus relaciones y acciones en un organismo tan polinómico, que sin la más exacta puntualidad en el cumplimiento de las obligaciones y prestaciones, el todo se derrumbaría en un caos inextricable. Si todos los relojes de Berlín comenzaran repentinamente a marchar mal en distintas direcciones, aunque sólo fuera por el espacio de una hora, todo su tráfico vital económico y de otro tipo se perturbaría por largo tiempo. A este respecto es pertinente, en apariencia todavía de forma externa, la magnitud de las distancias que convierten todo esperar y esperar en un sacrificio de tiempo en modo alguno procurable. De este modo, la técnica de la vida urbana no sería pensable sin que todas las actividades e interacciones fuesen disputadas de la forma más puntual en un esquema temporal fijo, suprasubjetivo.

Pero también aquí hace su aparición lo que en general sólo puede ser la única tarea de estas reflexiones: que desde cada punto en la superficie de la existencia, por mucho que parezca crecer sólo en y a partir de ésta, cabe enviar una sonda hacia la profundidad del alma; que todas las exteriorizaciones más triviales están finalmente ligadas por medio de líneas direccionales con las últimas decisiones sobre el sentido y el estilo de la vida. La puntualidad, calculabilidad y exactitud que las complicaciones y el ensanchamiento de la vida urbana le imponen a la fuerza, no sólo están en la más estrecha conexión con su carácter económico-monetarista e intelectualista, sino que deben también colorear los contenidos de la vida y favorecer la exclusión de aquellos rasgos esenciales e impulsos irracionales, instintivos, soberanos, que quieren determinar desde sí la forma vital, en lugar de recibirla como una forma general, esquemáticamente precisada desde fuera. Si bien no son en modo alguno imposibles en la ciudad las existencias soberanas, caracterizadas por tales rasgos esenciales, sí son, sin embargo, contrapuestas a su tipo. Y a partir de aquí se explica el apasionado odio de naturalezas como las de Ruskin y Nietzsche contra la gran ciudad; naturalezas que sólo en lo esquemáticamente peculiar, no precisable para todos uniformemente, encuentran el valor de la vida y para las cuales, por tanto, el valor de la vida surge de la misma fuente de la que brota aquel odio contra la economía monetaria y contra el intelectualismo.

Los mismos factores que se coagulan conjuntamente de este modo en la exactitud y precisión al minuto de la forma vital en una imagen de elevadísima impersonalidad, actúan, por otra parte, en la dirección de una imagen altamente personal. Quizá no haya ningún otro fenómeno anímico que esté reservado tan incondicionadamente

a la gran ciudad como la indolencia. En primer lugar, es la consecuencia de aquellos estímulos nerviosos que se mudan rápidamente y que se apiñan estrechamente en sus opuestos, a partir de los cuales también nos parece que procede el crecimiento de la intelectualidad urbanita, por cuyo motivo hombres estúpidos y de antemano muertos espiritualmente no acostumbran a ser precisamente indolentes. Así como un disfrutar de la vida sin medida produce indolencia, puesto que agita los nervios tanto tiempo en sus reacciones más fuertes hasta que finalmente ya no alcanzan reacción alguna, así también las impresiones más anodinas, en virtud de la velocidad y divergencias de sus cambios, arrancan a la fuerza a los nervios respuestas tan violentas, las arrebatan aquí y allá tan brutalmente, que alcanzan sus últimas reservas de fuerzas y, permaneciendo en el mismo medio ambiente, no tienen tiempo para reunir una nueva reserva. La incapacidad surgida de este modo para reaccionar frente a nuevos estímulos con las energías adecuadas a ellos, es precisamente aquella indolencia, que realmente muestra ya cada niño de la gran ciudad en comparación con niños de medios ambientes más tranquilos y más libres de cambios.

Con esta fuente fisiológica de la indolencia urbanita se reúne la otra fuente que fluye en la economía monetaria. La esencia de la indolencia es el embotamiento frente a las diferencias de las cosas, no en el sentido de que no sean percibidas, como sucede en el caso del imbécil, sino de modo que la significación y el valor de las diferencias de las cosas y, con ello, las cosas mismas, son sentidas como nulas. Aparecen al indolente en una coloración uniformemente opaca y grisácea, sin presentar ningún valor para ser preferidas frente a otras. Este sentimiento anímico es el fiel reflejo subjetivo de la economía monetaria completamente triunfante. En la medida en que el dinero equilibra uniformemente todas las diversidades de las cosas y expresa todas las diferencias cualitativas entre ellas por medio de diferen monetario la adquiribilidad de las cosas se impone en proporciones completamente distintas de lo que lo hace en relaciones más pequeñas, son también los auténticos parajes de la indolencia. En ella se encumbra en cierto modo aquella consecuencia de la aglomeración de hombres y cosas que estimula al individuo a su más elevada prestación nerviosa; en virtud del mero crecimiento cuantitativo de las mismas condiciones, esta consecuencia cae en su extremo contrario, a saber: en este peculiar fenómeno adaptativo de la indolencia, en el que los nervios descubren su última posibilidad de ajustarse a los contenidos y a la forma de vida de la gran ciudad en el hecho de negarse a reaccionar frente a ella; el automantenimiento de ciertas naturalezas al precio de desvalorizar todo el mundo objetivo, lo que al final desmorona inevitablemente la propia personalidad en un sentimiento de igual desvalorización.

A la par que el sujeto tiene que ajustar completamente consigo esta forma existencial, su automantenimiento frente a la gran ciudad le exige un comportamiento de naturaleza social no menos negativo. La actitud de los urbanitas entre sí puede caracterizarse desde una perspectiva formal como de reserva. Si al contacto constantemente externo con innumerables personas debieran responder tantas reacciones internas como en la pequeña ciudad, en la que se conoce a todo el mundo con el que uno se tropieza y se tiene una relación positiva con cada uno, entonces uno se atomizaría internamente por completo y caería en una constitución anímica completamente inimaginable. En parte esta circunstancia psicológica, en parte el derecho a la desconfianza que tenemos frente a los elementos de la vida de la gran ciudad que nos rozan ligeramente en efímero contacto, nos obligan a esta reserva, a consecuencia de la cual a menudo ni siquiera conocemos de vista a vecinos de años y que tan a menudo nos hace parecer a los ojos de los habitantes de las ciudades pequeñas como fríos y sin sentimientos.

Sí, si no me equivoco, la cara interior de esta reserva externa no es sólo la indiferencia, sino, con más frecuencia de la que somos conscientes, una silenciosa aversión, una extranjería y repulsión mutua, que en el mismo instante de un contacto más cercano provocado de algún modo, redundaría inmediatamente en odio y lucha. Toda la organización interna de un tráfico vital extendido de semejante modo descansa en una plataforma extremadamente variada de simpatías, indiferencias y aversiones tanto del tipo más breve como del más duradero. La esfera de la indiferencia no es aquí tan grande como parece superficialmente; la actividad de nuestra alma responde casi a cada impresión por parte de otro hombre con una sensación determinada de algún modo, cuya inconsciencia, carácter efímero y cambio parece tener que sumirla sólo en una indiferencia. De hecho, esto último nos sería tan antinatural como insoponible la vaguedad de una sugestión sin orden ni concierto recíproco, y de estos dos peligros de la gran ciudad nos protege la antipatía, el estadio latente y previo del antagonismo práctico. La antipatía provoca las distancias y desviaciones sin las que no podría ser llevado a cabo este tipo de vida: su medida y sus mezclas, el ritmo de surgir y desaparecer, las formas en las que es satisfecha, todo esto forma junto con los motivos unificadores en sentido estricto el todo inseparable de la configuración vital

urbana: lo que en ésta aparece inmediatamente como disociación es en realidad, de este modo, sólo una de sus más elementales formas de socialización.

Pero esta reserva, junto con el sonido armónico de la aversión oculta, aparece de nuevo como forma o ropaje de una esencia espiritual de la gran ciudad mucho más general. Confiere al individuo una especie y una medida de libertad personal para las que en otras relaciones no hay absolutamente ninguna analogía: se remonta con ello a una de las grandes tendencias evolutivas de la vida social, a una de las pocas para las que cabe encontrar una fórmula aproximativa general.

El estadio más temprano de las formaciones sociales, que se encuentra tanto en las formaciones históricas, como en las que se están configurando en el presente, es éste: un círculo relativamente pequeño, con una fuerte cerrazón frente a círculos colindantes, extraños o de algún modo antagonistas, pero en esta medida con una unión tanto más estrecha en sí mismo, que sólo permite al miembro individual un mínimo espacio para el desenvolvimiento de cualidades peculiares y movimientos libres, de los que es responsable por sí mismo. Así comienzan los grupos políticos y familiares, así las formaciones de partidos, así las comunidades de religión; el automantenimiento de agrupaciones muy jóvenes exige un estricto establecimiento de fronteras y una unidad centrípeta y no puede por ello conceder al individuo ninguna libertad y peculiaridad de desarrollo interno y externo.

A partir de este estadio, la evolución social se encamina al mismo tiempo hacia dos direcciones distintas y, sin embargo, que se corresponde. En la medida en que el grupo crece (numérica, espacialmente, en significación y contenidos vitales, en precisamente esta medida, se relaja su unidad interna inmediata, la agudeza de su originaria delimitación frente a otros grupos se suaviza por medio de relaciones recíprocas y conexiones; y al mismo tiempo, el individuo gana una libertad de movimiento muy por encima de la primera y celosa limitación; y una peculiaridad y especificidad para la que la división del trabajo ofrece ocasión e invitación en los grupos que se han tornado más grandes. Según esta fórmula se han desarrollado el Estado y el cristianismo, los gremios y los partidos políticos y otros grupos innumerables, a pesar, naturalmente, de que las condiciones y fuerzas específicas del grupo particular modifiquen el esquema general.

Pero también me parece claramente reconocible en el desarrollo de la individualidad en el marco de la vida de la ciudad. La vida de la pequeña ciudad, tanto en la Antigüedad como en la Edad Media, ponía al individuo particular barreras al movimiento y relaciones hacia el exterior, a la autonomía y a la diferenciación hacia el interior, bajo las cuales el hombre moderno no podría respirar. Incluso hoy en día, el urbanita, trasladado a una ciudad pequeña, siente un poco la misma estrechez. Cuanto más pequeño es el círculo que conforma nuestro medio ambiente, cuanto más limitadas las relaciones que disuelven las fronteras con otros círculos, tanto más temprano una peculiaridad cuantitativa o cualitativa haría saltar en pedazos el marco del todo.

Desde este punto de vista, la antigua Polis parece haber tenido por completo el carácter de la pequeña ciudad. La constante amenaza a su existencia por enemigos cercanos y lejanos provocó aquella rígida cohesión en las relaciones políticas y militares, aquella vigilancia del ciudadano por el ciudadano, aquel celo de la totalidad frente al individuo particular, cuya vida particular era postrada de este modo en una medida tal respecto de la que él, a lo máximo, podía mantenerse mediante el despotismo sin daño alguno para su casa. La inmensa movilidad y agitación, el peculiar colorido de la vida ateniese se explica quizás a partir del hecho de que un pueblo de personalidades incomparablemente individuales luchase contra la constante presión interna y externa de una desindividualizadora pequeña ciudad. Esto produjo una atmósfera de tensión en la que los más débiles fueron postrados y los más fuertes fueron excitados a la apasionada autoafirmación. Y, precisamente con esto, alcanzó en Atenas su estado floreciente aquello que, sin poder describirlo exactamente, debe caracterizarse como "lo general humano" en el desarrollo espiritual de nuestra especie.

Pues ésta es la conexión cuya validez, tanto objetiva como histórica, se afirma aquí: los contenidos y formas de la vida, más amplios y más generales, están ligados interiormente con las más individuales; ambos tienen su estadio previo común o también su adversario común en formaciones y agrupaciones angostas, cuyo automantenimiento se resiste lo mismo frente a la amplitud y generalidad fuera de ellas como frente al movimiento e individualidad libres en su interior. Así como en el feudalismo el hombre "libre" era aquel que estaba bajo el derecho común, esto es, bajo el derecho del círculo social más grande, pero no era libre aquel que, bajo exclusión de éste, sólo tenía su derecho a partir del estrecho círculo de una liga feudal, así también hoy en día, en un sentido espiritualizado y refinado, el urbanita es "libre" en contraposición con las pequeñeces y prejuicios que comprimen al habitante de la pequeña ciudad. Pues la reserva e indiferencias recíprocas, las condiciones vitales espirituales

de los círculos más grandes, no son sentidas en su efecto sobre la independencia del individuo en ningún caso más fuertemente que en la densísima muchedumbre de la gran ciudad, puesto que la cercanía y la estrechez corporal hacen tanto más visible la distancia espiritual; evidentemente, el no sentirse en determinadas circunstancias en ninguna otra parte tan solo y abandonado como precisamente entre la muchedumbre urbanita es sólo el reverso de aquella libertad. Pues aquí, como en ningún otro lugar, no es en modo alguno necesario que la libertad del hombre se refleje en su sentimiento vital como bienestar.

No es sólo la magnitud inmediata del ámbito y del número de hombres la que, a causa de la correlación histórico-mundial entre el agrandamiento del círculo y la libertad personal, interno-externa, convierte a la gran ciudad en la sede de lo último, sino que, entresacando por encima de esta vastedad visible, las grandes ciudades también han sido las sedes del cosmopolitismo. De una manera comparable a la forma de desarrollo del capital (más allá de una cierta altura el patrimonio acostumbra a crecer en progresiones siempre más rápidas y como desde sí mismo), tan pronto como ha sido traspasada una cierta frontera, las perspectivas, las relaciones económicas, personales, espirituales, de la ciudad aumentan como en progresión geométrica, cada extensión suya alcanzada dinámicamente se convierte en escalón, no para una extensión semejante, sino para una próxima más grande. En aquellos hilos que teje cual araña desde sí misma, crecen entonces como desde sí mismos nuevos hilos, precisamente como en el marco de la ciudad el *unearned increment* de la renta del suelo proporciona al poseedor, por el mero aumento del tráfico, ganancias que crecen completamente desde sí mismas.

En este punto, la cantidad de la vida se transforma de una manera muy inmediata en la cualidad y carácter. La esfera vital de la pequeña ciudad está en lo esencial concluida en y consigo misma. Para la gran ciudad es decisivo esto: que su vida interior se extienda como crestas de olas sobre un ámbito nacional o internacional más amplio. Weimar no constituye ningún contraejemplo, porque precisamente esta significación suya estaba ligada a personalidades particulares y murió con ellas, mientras que la gran ciudad se caracteriza precisamente por su esencial independencia incluso de las personalidades particulares más significativas; tal es la contraimagen y el precio de la independencia que el individuo particular disfruta en su interior.

La esencia más significativa de la gran ciudad reside en este tamaño funcional más allá de sus fronteras físicas: y esta virtualidad ejerce de nuevo un efecto retroactivo y da a su vida peso, importancia, responsabilidad. Así como un hombre no finaliza con las fronteras de su cuerpo o del ámbito al que hace frente inmediatamente con su actividad, sino con la suma de efectos que se extienden espacial y temporalmente a partir de él, así también una ciudad existe ante todo a partir de la globalidad de los efectos que alcanzan desde su interior más allá de su inmediatez. Este es su contorno real, en el que se expresa su ser.

Esto ya indica que hay que entender la libertad individual el miembro complementador lógico e histórico de tal amplitud, no en sentido negativo, como mera libertad de movimiento y supresión de prejuicios y estrechez de miras; lo esencial en ella es, en efecto, que la especificidad e incomparabilidad que en definitiva posee toda naturaleza en algún lugar, se exprese en la configuración de la vida. Que sigamos las leyes de la propia naturaleza (y esto es, en efecto, la libertad), se torna entonces por vez primera, para nosotros y para otros, completamente visible y convincente cuando las exteriorizaciones de esta naturaleza también se diferencian de aquellas otras; ante todo nuestra intransformabilidad en otros demuestra que nuestro tipo de existencia no nos es impuesto por otros.

Las ciudades son en primer lugar las sedes de la más elevada división del trabajo económica; producen en su marco fenómenos tan extremos como en París la beneficiosa profesión del *Quatorzièm*: personas, reconocibles por un letrado en sus viviendas, que se preparan a la hora de la comida con las vestimentas adecuadas para ser rápidamente invitadas allí donde en sociedad se encuentran 13 a la mesa. Exactamente en la medida de su extensión, ofrece la ciudad cada vez más las condiciones decisivas de la división del trabajo: un círculo que en virtud de su tamaño es capaz de absorber una pluralidad altamente variada de prestaciones, mientras que al mismo tiempo la aglomeración de individuos y su lucha por el comprador obliga al individuo particular a una especialización de la prestación en la que no pueda ser suplantado fácilmente por otro.

Lo decisivo es el hecho de que la vida de la ciudad ha transformado la lucha con la naturaleza para la adquisición de alimento en una lucha por los hombres, el hecho de que la ganancia no la procura aquí la naturaleza, sino el hombre. Pues aquí no sólo fluye la fuente precisamente aludida de la especialización, sino la más profunda: el que ofrece debe buscar provocar en el cortejado necesidades siempre nuevas

y específicas. La necesidad de especializar la presentación para encontrar una fuente de ganancia todavía no agotada, una función no fácilmente sustituible, exige la diferenciación, refinamiento y enriquecimiento de las necesidades del público, que evidentemente deben conducir a crecientes diferencias personales en el interior de este público.

Y esto conduce a la individualización espiritual en sentido estricto de los atributos anímicos, a la que la ciudad da ocasión en relación a su tamaño. Una serie de causas saltan a la vista. En primer lugar, la dificultad para hacer valer la propia personalidad en la dimensión de la vida urbana. Allí donde el crecimiento cuantitativo de significación y energía llega a su límite, se acude a la singularidad cualitativa para así, por estimulación de la sensibilidad de la diferencia, ganar por sí, de algún modo, la consciencia del círculo social: lo que entonces conduce finalmente a las rarezas más tendenciosas, a las extravagancias específicamente urbanitas del ser especial, del capricho, del preciosismo, cuyo sentido ya no reside en modo alguno en los contenidos de tales conductas, sino sólo en su forma de ser diferente, de destacar-se y, de este modo, hacerse notar; para muchas naturalezas, al fin y al cabo, el único medio, por el rodeo sobre la consciencia del otro, de salvar para sí alguna autoestimación y la consciencia de ocupar un sitio. En el mismo sentido actúa un momento insignificante, pero cuyos efectos son bien perceptibles: la brevedad y rareza de los contactos que son concedidos a cada individuo particular con el otro (en comparación con el tráfico de la pequeña ciudad). Pues en virtud de esta brevedad y rareza surge la tentación de darse uno mismo acentuado, compacto, lo más característicamente posible, extraordinariamente mucho más cercano que allí donde un reunirse frecuente y prolongado proporciona ya en el otro una imagen inequívoca de la personalidad.

Sin embargo, la razón más profunda a partir de la que precisamente la gran ciudad supone el impulso hacia la existencia personal más individual (lo mismo da si siempre con derecho y si siempre con éxito) me parece ésta: el desarrollo de las culturas modernas se caracteriza por la preponderancia de aquello que puede denominarse el espíritu objetivo sobre el subjetivo; esto es, tanto en el lenguaje como en el derecho, tanto en las técnicas de producción como en el arte, tanto en la ciencia como en los objetos del entorno cotidiano, está materializada en suma de espíritu cuyo acrecentamiento diario sigue el desarrollo espiritual del sujeto sólo muy incompletamente y a una distancia cada vez mayor. Si, por ejemplo, abarcamos de una ojeada la enorme cultura que desde hace cientos de años se ha materializado en cosas y conocimientos, en instituciones y en comodidades, y comparamos con esto el progreso cultural de los individuos en el mismo tiempo (por los menos en las posiciones más elevadas), se muestra entonces una alarmante diferencia de crecimiento entre ambos, es más, en algunos puntos se muestra más bien un retroceso de la cultura del individuo en relación a la espiritualidad, afectividad, idealismo. Esta discrepancia es, en lo esencial, el resultado de la creciente división del trabajo; pues tal división del trabajo requiere del individuo particular una realización cada vez más unilateral, cuyo máximo crecimiento hace atrofiarse bastante a menudo su personalidad en su totalidad. En cualquier caso, frente a la proliferación de la cultura objetiva, el individuo ha crecido menos y menos. Quizá menos conscientemente que en la praxis y en los oscuros sentimientos globales que producen de ella, se ha reducido a una *quantité négligeable*, a una partícula de polvo frente a una enorme organización de cosas y procesos que poco a poco le quitan de entre las manos todos los progresos, espiritualidades, valores y que a partir de la forma de la vida subjetiva pasan a la de una vida puramente objetiva.

Se requiere sólo la indicación de que las grandes ciudades son auténticos escenarios de esta cultura que crece por encima de todo lo personal. Aquí se ofrece, en construcciones y en centros docentes, en las maravillas y comodidades de las técnicas que vencen al espacio, en las formaciones de la vida comunitaria y en las instituciones visibles del Estado, una abundancia tan avasalladora de espíritu cristalizado, que se ha tornado impersonal, que la personalidad, por así decirlo, no puede sostenerse frente a ello. Por una parte, la vida se le hace infinitamente más fácil, en tanto que se le ofrecen desde todos los lados estímulos, intereses, rellenos de tiempo y consciencia que le portan como en una corriente en la que apenas necesita de movimientos natatorios propios. Pero por otra parte, la vida se compone cada vez más y más de estos contenidos y ofrecimientos impersonales, los cuales quieren eliminar las coloraciones e incomparabilidades auténticamente personales; de modo que para que esto más personal se salve, se debe movilizar un máximo de especificidad y peculiaridad, se debe exagerar esto para ser también por sí misma, aunque sólo sea mínimamente. La atrofia de la cultura individual por la hipertrofia de la cultura objetiva es un motivo del furioso odio que los predicadores del más extremo individualismo, Nietzsche el primero, dispensan a las grandes ciudades; por lo que precisamente son amados tan apasionadamente en las grandes ciudades, y justamente aparecen a los ojos de los urbanitas como los heraldos y salvadores de su insatisfechísimo deseo.

En la medida en que se pregunta por la posición histórica de estas dos formas del individualismo que son alimentadas por las relaciones cuantitativas de la gran ciudad: la independencia personal y la formación de singularidad personal, en esta medida, la gran ciudad alcanza un valor completamente nuevo en la historia mundial del espíritu. El siglo XVIII encontró al individuo sometido a violentas ataduras de tipo político y agrario, gremial y religioso, que se habían vuelto completamente sin sentido; restricciones que imponían a los hombres a la fuerza, por así decirlo, en forma antinatural y desigualdades ampliamente injustas. En esta situación surgió la llamada a la libertad y a la igualdad: la creencia en la plena libertad de movimiento del individuo en todas las relaciones sociales y espirituales, que aparecería sin pérdida de tiempo en todo corazón humano noble tal y como la naturaleza la ha colocado en cada uno, y a la que la sociedad y la historia sólo habían deformado. Junto a este ideal del liberalismo creció en el siglo XIX, gracias al romanticismo y a Goethe, por una parte, y a la división del trabajo, por otra, lo siguiente: los individuos liberados de las ataduras históricas se querían también diferenciar los unos de los otros. El portador del valor "hombre" no es ya el "hombre general" en cada individuo particular, sino que precisamente unicidad e intransformabilidad son ahora los portadores de su valor. En la lucha y en los cambiantes entrelazamientos de estos dos modos de determinar para el sujeto su papel en el interior de la totalidad, transcurre tanto la historia externa como la interna de nuestro tiempo.

Es función de las grandes ciudades proveer el lugar para la lucha y el intento de unificación de ambos, en tanto que sus peculiares condiciones se nos han manifestado como ocasiones y estímulos para el desarrollo de ambos. Con esto alcanzan un fructífero lugar, completamente único, de significaciones incalculables, en el desarrollo de la existencia anímica; se revelan como una de aquellas grandes figuras históricas en las que las corrientes contrapuestas y abarcadoras de la vida se encuentran y desenvuelven con los mismos derechos. Pero en esta medida, ya nos resulten simpáticas o antipáticas sus manifestaciones particulares, se salen fuera de la esfera que conviene a la actitud del juez frente a nosotros. En tanto que tales fuerzas han quedado adheridas tanto en la raíz como en la cresta de toda vida histórica, a la que nosotros pertenecemos en la efímera existencia de una célula, en esta medida, nuestra tarea no es acusar o perdonar, sino tan sólo comprender.*

* El contenido de este ensayo, por su misma naturaleza, no se remonta a una literatura aducible. La fundamentación y explicación de sus principales pensamientos histórico-culturales está dada en mi *Philosophie des Geldes*.

Activitat

Feu la narració d'un espai urbà quotidià, utilitzant el model que s'esmenta en el llibre de Perce, *Especies de espacios*, d'exercicis d'observació del capítol sobre el carrer.

2. Formes de l'urbs

2.1. Metròpolis

La metròpolis és la forma general que assumeix el procés de racionalització de les relacions socials en la fase moderna i que es pot enclavar en l'expansió capitalista que acompanya el segle XX. Com a forma cultural de la modernitat, ha estat matèria d'anàlisi per a molts pensadors d'aquest segle. De la modernitat entesa com la realització d'una tríade de processos: industrialització, burocratització i politització.

Es considera que un dels textos pioners en l'anàlisi de les urbs modernes és el de la conferència del 1903, que s'esmenta més amunt, dictat per Simmel sota el nom de "Las grandes ciudades y la vida del espíritu". Tant Park com Wirth coincideixen a situar-lo com el text fundador de les investigacions urbanes de l'Escola de Chicago, per exemple. De Park cal constatar que després d'abandonar el periodisme per a decantar-se pels incipients estudis sociològics urbans, va ser als cursos de Simmel a la Humboldt University de Berlín durant el curs 1899-1900 i en va inspirar, sens dubte, els treballs sobre l'estranger a la ciutat de Chicago, que han influït extraordinàriament en les indagacions subsegüents sobre grups urbans, personatges anòmics, marginals i guetos a les ciutats.

Així, en un altre text simmelià que analitza la sociologia de l'espai es diu que la ciutat "no és una entitat espacial amb conseqüències sociològiques, sinó una entitat sociològica que està constituïda espacialment" (Simmel, 1977, p. 137). Efectivament, la connexió més clara es dona, sobretot, a partir del capítol final del llibre sobre els diners, en què Simmel analitza amb una agudesia exquisida l'estil de vida modern.

La metròpolis, com se sol traduir la noció de **gran ciutat com a forma moderna de la urbanització** i que aquí fem servir, és la "base de l'economia monetària" i la forma general que assumeix el procés de racionalització de les relacions socials, que també representen l'evolució de les formes de producció.

Com a conseqüència, la metròpolis expressa una intel·lectualització de la vida davant el repte de preservar la vida subjectiva de l'individu enfront dels nous aspectes qualitatiu i quantitatiu de la realitat urbana.

Aquest procés d'interiorització de l'economia com a patró de les relacions humanes és a l'origen de l'actitud tediosa que caracteritza la metròpolis de què escriuen Baudelaire i Benjamin. És el que apunta Simmel en referir-se a la in-

dolència com "l'afebliment davant les diferències de les coses", que apareixen com a uniformement opaques, grises, devaluades, equilibrades uniformement amb els diners com a agulla de la balança.

"L'actitud dels urbanites entre si es pot caracteritzar, des d'una perspectiva formal, com de reserva [...]. Sí, si no m'equivoco, la cara interior d'aquesta reserva externa no és solament la indiferència, sinó, més sovint del que som conscients, una silenciosa aversió, una estrangeria i una repulsió mútua." (Simmel, 2001, p. 253).

Per a Simmel, el principal problema de la vida moderna deriva de l'exigència per part de l'individu de mantenir l'autonomia i la individualitat de la seva existència contra el sistema opressiu de les forces socials, de les tradicions històriques, de la cultura externa i de l'aspecte tecnològic de l'existència.

En aquest sentit, la base psicològica del tipus de personalitat pròpia de la societat metropolitana consisteix en la intensificació de tota mena d'estimulacions nervioses produïdes pels vertiginosos canvis d'estímuls interns i externs. Així, el metropolità és un ésser selectiu, el to psicològic del qual és estimulat per la diferència entre una impressió momentània i l'altra que l'ha precedit.

L'individu de l'urbs, l'urbanita, es pot veure com un nòmada. En moviment perpetu, obligat a transcórrer, a transbordar la ciutat, a fer temps en correspondències entre tots els fragments d'universos petits que es toquen, que se sumen, que es penetren mútuament: sota el signe de Caïm, està obligat a fundar el territori al seu pas, a crear l'urbs en la ciutat, a urbanitzar la vida.

La vida metropolitana resumeix el que Baudelaire veia com a típic de la modernitat: el que és transitori, fugitiu i contingent.

Si ho plantegem esquemàticament, direm que les impressions duradores, les impressions que només difereixen lleugerament les unes de les altres, i les conformades regularment i habitualment, afecten menys la consciència que l'amuntegament ràpid d'imatges i la discontinuïtat, que són, aquestes sí, condicions psicològiques creades específicament per la metròpolis.

La metròpolis connecta així amb la seva vocació de cosmopolitisme. La vida urbana es transforma d'una manera vital i reclama situacions decisives, com el fet que la vida interior s'estengui sobre àmbits nacionals o internacionals cada vegada més amplis: mentre que la persona no acaba en les fronteres del seu cos o de l'àmbit de la seva activitat, una ciutat existeix, en primer lloc, com a suma dels seus efectes espaciotemporals.

Bibliografia

Per a una lectura addicional de Baudelaire, es recomana el llibre *El pintor de la vida moderna*, i especialment els textos sobre la modernitat, el dandi, l'elogi del maquillatge i el militar.

És inevitable fer un mig somriure sorneguer en contrastar aquestes velles puntualitzacions simmelianes amb l'esbombada novetat d'això que anomenem *globalització*, que s'ha introduït en terrenys acadèmics com a innovació i fins a convertir-se en una altra versió del pensament únic.

2.2. Ciutat panorama / ciutat museu

Si el que és teòric és el que és visual (*theorein*), la **ciutat panorama** és un simulacre teòric que apareix en oblidar les pràctiques arran de terra i els andamis pas a pas. D'aquesta manera, a baix viuen els practicants de la ciutat: els **er-rants o caminants** (*marcheurs, Wandersmänners*), passejants "el cos dels quals obeeix a traços gruixuts i fins (cal·ligrafia) d'un text urbà que "escriuen sense poder-lo llegir", com escriu Certeau.

Efectivament, la recerca d'una forma de representació aèria dels indrets sempre va enllaçada amb una **teoria**, amb un **panorama**, amb un **horitzó**. Al capdavant, les tres paraules al·ludeixen més o menys al mateix: **orei**, 'el que fa visible les coses'. Així, diguem-ho de passada, la teoria és una metàfora eminentment visual que ha perdut el poder evocatiu per a passar a designar qualsevol cosa, excepte la mirada i el seu eix de realització.

Totes aquestes xarxes d'escriptura, textos, componen una història múltiple, sense autor ni espectador, formada per trajectòries i alteracions d'espais: una història interminable. Les pràctiques de l'espai són les maneres de fer, són les operacions amb una altra espacialitat que no és una geomètrica o geogràfica de construccions visuals, teòriques o panòptiques. Són **pràctiques antropològiques de l'espai** (amb el segell de Merleau-Ponty, el qual distingeix entre espai geomètric i existencial o antropològic), poètiques i mítiques que s'inscriuen en una ciutat opaca i cega, transhumant o metafòrica. Torneu a llegir Certeau:

"La vista en perspectiva i la vista en prospectiva representen la doble projecció d'un passat opac i d'un futur incert en una superfície que es pot tractar [...]. Planificar la ciutat és, alhora, pensar en la mateixa pluralitat del que és real i donar efectivitat a aquest pensament del que és plural; és conèixer i poder articular." (Certeau, 2000, p. 142-143).

El llenguatge del poder juga a les bones maneres, es vesteix amb pell de xai i mostra una mirada lànguida: s'urbanitza. Però la ciutat continua bullint fora del panòptic i la seva il·lusió de domini. Sota el discurs ideològic petrificant proliferen les estratagemes anònimes impossibles de manejar. Una esperança està en la sospita que les ciutats es deterioren alhora que els procediments que les han organitzat. La ciutat concepte s'enfonsa. Però alegrement, perquè cap dels canvis que tan terroritzen els urbanistes no és del tot nociu.

Com a colofó, direm que de la **ciutat panorama** es passa a la **ciutat concepte**, creada pel discurs utòpic i urbanístic, i definida per una triple operació que l'estructura:

- la producció d'un **espai propi** (una ciutat congelada per a disseccionar-la);
- les resistències se substitueixen amb un **no-temps**, o sistema sincrònic (una ciutat amb identitat intemporal); i
- la creació d'un **subjecte universal** i anònim, que és la mateixa urbs: *la ciutat*.

En resum, una triple congelació: espai, temps, home; són categories d'una modernitat que, malgrat totes las vociferacions postmodernes i els seus acòlits, es continuen visualitzant com a eixos de discussió.

2.3. De la metròpolis a la metàpolis

La urbanització ha rebut la pressió combinada del creixement demogràfic i de l'emigració rural, i s'ha accelerat a partir dels anys cinquanta a pràcticament tot el planeta. Aquest creixement de grans aglomeracions urbanes planteja problemes polítics, socials i culturals cada vegada més importants.

La urbanització metropolitana no és imputable exclusivament a un sistema polític i econòmic particularment centralitzat, ni a una història específica eurocèntrica o "occidentalitzada", com menteixen els qui continuen veient mons de diferent ordre. És un procés similar a tot el planeta: una metropolització simultània a la urbanització més clàssica, alimentada en part amb la migració (rural o des de les petites ciutats) i concretada en l'extensió i densificació de grans ciutats. Les grans urbs, les metròpolis.

Des de sempre, les ciutats han estat pols d'acumulació i de concentració de riquesa. Les metròpolis no s'escapen d'aquesta dinàmica, sinó que la potencien. Es desenvolupen sota el signe dels diners, com ho planteja brillantment Simmel en la seva *Filosofia del Dinero*: els diners es converteixen en el valor de canvi absolut i es congelen al màxim fins que es dipositen com la reserva en or que sosté les economies dels països. Efectivament, les metròpolis concentren de manera creixent les activitats estratègiques, identificades per funcions (informació, investigació, R+D, comerç) i en sectors d'activitat (premsa i editorials, universitari, administració pública) i de les professions, especialment les liberals (enginyeria i arquitectura, dret, medicina, psicologia, etc.).

La metropolització no consisteix únicament en dinàmiques "físiques": també són dinàmiques socials i econòmiques que atrauen cap a les ciutats les categories socials més influents i qualificades. Igualment, aquest procés es distingeix per les diferenciacions socioespacials: d'una banda, segregacions i exclusions mitjançant guetos; de l'altra, un aburgesament i ennobliment.

Amb *ennobliment* fem al·lusió al recanvi de la població d'una àrea mitjançant la introducció de grups socials "superiors", atrets per intervencions de recuperació, tant immobiliària com urbana, d'algunes zones de la ciutat (a Barcelona, per exemple, Ciutat Vella, el Raval, el carrer Avinyó, el Born, etc., zones de moda i allò que actualment és més *cool*).

La dinàmica de segregació en dues vies, porta a una periferització de les categories socials de treballadors i tècnics, i a una homogeneïtzació social dels barris intermedis. En els grans centres urbans, es percep el creixement d'una població de solters i solteres, de parelles joves, d'estudiants. Com s'esperava, aquesta habitació distintiva produeix l'emergència d'activitats apropiades a aquest nova massa de població: bars i restaurants, botigues de moda, cafeteries i bars "de disseny", sales de música i concerts, discoteques.

Tanmateix, podríem fer una observació sobre el procés d'ennobliment tal com es produïa en els dos extrems de l'Atlàntic (tot i que ara es manifesti una orientació molt semblant). A diferència de la tendència europea de reocupar els centres de les ciutats amb el que és més avantguardista i cotitzat, a les ciutats del continent americà l'hàbitat suburbà es valora més socialment: els suburbis són més atractius i es dona un auge vertiginós de ciutats tancades o vedats, **guetos residencials**: tancats per murs elevats, amb vigilància a les portes d'accés i com petites illes de benestar i nivell de vida elevat.

La metròpolis s'ha vist amb cares diferents durant el segle.

- Amb **domini urbà**, sense indrets, com una xarxa simple d'interconnexions composta per transports visibles i xarxes de comunicació invisibles, i amb una socialitat ja no fonamentada en la proximitat, sinó en el moviment.

- Amb **conurbacions** que apunten cap a la megalòpolis. És el cas de ciutats com Caracas, São Paulo, Ciutat de Mèxic, Guadalajara i Nova York.
- Com **ciutats sense centre**, enteses com a regions amb diversos centres simbòlics: històric, cultural, econòmic, industrial, etc.
- Com *ex urbis*, *edge-city*, **ciutat porosa**, **telèpolis**, **ciutat collage**, **ciutat global**, **ciberciutat**, etc., i totes les categories d'expertesa (i, francament, inútils) que se'ns acudeixin en els pròxims seixanta minuts.

La **metàpolis** té probablement el mèrit d'inscriure en la seva filiació la metròpolis i la megalòpolis. En sentit estricte, es poden definir com el conjunt d'espais en què s'integren, en el funcionament quotidià, tota mena d'activitats econòmiques, territoris, habitants. Els espais que en formen part són profundament heterogenis i no necessàriament contigus. En termes urbanístics, seria l'equivalent a l'heterotopia foucaultiana, de la qual ja hem parlat.

Es formen a partir de metròpolis preexistents diverses: policentrades, més o menys aglomerades i disperses, heterogènies, polaritzades i segmentades, denses. Segueixen dinàmiques de creixement radiocèntriques o lineals o, fins i tot, metastàsiques, segons l'absorció de territori que els és possible. Urbanitzen l'espai, espacialitzen els indrets, com diria Certeau.

Esbossar una noció com la de metàpolis ens permet d'afrontar el futur de les ciutats que ja són un present en les zones conurbanes. Es pot reflexionar sobre la concentració progressiva de gent i activitats en uns quants espais cada vegada més enormes. Seria la lògica que permet d'entendre la desaparició de ciutats i poblacions petites en una densificació tumultuosa que corre el risc d'esclatar o asfixiar progressivament les metàpolis. Tanmateix, cada progrés de les tecnologies de la comunicació i del transport les reactiva, i cada nova dinàmica urbana incrementa la bretxa i la disparitat entre les ciutats. Al capdavall, la tendència sembla que va cap a la creació d'una dotzena de ciutats gegantesques disseminades pel planeta.

No es tracta d'un evolucionisme simplista afirmar que el desenvolupament dels intercanvis i el de les ciutats està correlacionat. Les dinàmiques urbanes apareixen lligades a l'evolució de les modalitats de tecnologies d'intercanvi i comunicació. És a dir, als mitjans de comunicació, de distribució d'activitats, de conservació i de transport de béns i d'informacions.

Així, les primeres ciutats han estat vinculades a l'escriptura, com a tècnica primària de comunicació, conservació i desplaçament de la informació. El desenvolupament de les noves formes d'urbanització ha anat de la mà del progrés tècnic de les **comunicacions**: de l'escriptura a la telepàtica, passant pel paper, el paper, la impremta, el telègraf, la ràdio i la televisió; de les tècniques de **conservació i acumulació**: les tècniques agrícoles i agroalimentàries com a

pilars de la urbanització; de les **informacions**: del paper i el paper al CD-ROM; de les **riqueses**: des de les pedres i els intercanvis, fins a la moneda i els diners electrònics.

En resum, metropolització i metàpolis són un marc d'anàlisi en què es poden incloure forces econòmiques, socials, polítiques i culturals. Permet el joc de problematització d'aquesta retòrica economicista que impera amb un discurs global i únic per a explicar les desigualtats en el desenvolupament de les urbs contemporànies.

2.4. Cartografiar o narrar

Certeau parteix de l'anàlisi de les descripcions que fan els ocupants d'apartaments a Nova York que van dur a terme Linde i Labov cap al 1975. Reconeixien dos tipus de descripcions que anomenaven *map* ('**mapa**') i *tour* ('**recorregut**'). En el primer cas, el model és del tipus següent: "Al costat de la cuina hi ha l'habitació de les nenes". En el segon tipus: "Gires a la dreta i entres a la sala d'estar".

Una oscil·lació entre la situació i la trajectòria. Una oscil·lació que fluctua entre els extrems d'una alternativa: o bé veure (el tafaner que s'insereix en l'ordre dels indrets), o bé anar (el passejant que s'aboca en accions espacialitzants). En resum, una fluctuació que o bé presenta quadres i mapes amb un contingut, o bé organitza moviments, trajectòries, recorreguts amb instruccions de funcionament.

El cas és que s'impliquen dos llenguatges simbòlics i antropològics de l'espai en què, sembla, es passa de l'un a l'altre, de la cultura ordinària al discurs científic. En el discurs diari, les narracions de recorregut estan puntejades per girs de tipus mapa que tenen diverses funcions, a saber:

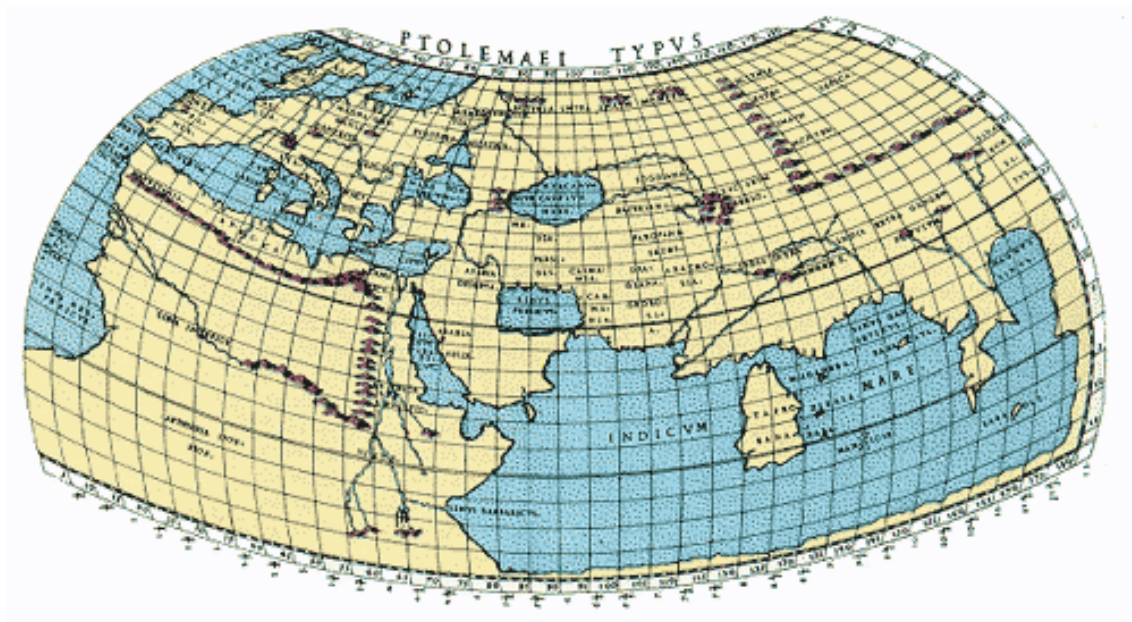
- indicar un efecte obtingut amb el recorregut ("en passar-hi veus...");
- assenyalar una dada postulable com a límit ("...que hi ha una paret...");
- establir la seva possibilitat ("...però també hi ha una porta...");
- o plantejar una obligació ("...tot i que és d'un sol sentit...").

El cas és que la cadena d'operacions espacialitzants sembla marcada amb referències en el que produeix, indrets, o en el que implica, un ordre local. Per aquest mateix motiu, no és estrany que els relats quotidians s'imbriquin d'aquesta manera però que s'hagin dissociat al llarg del temps entre les representacions literàries i científiques de l'espai. Literatura i teoria urbana, novel·la i històries de vida, ficció i testimoni, invenció i memòries, i més velles dicotomies.

Certeau fa una bella observació quan evoca que a Atenas continuen anomenant el transport públic amb el nom antic, *metaphorai*. Així, tothom puja en metàfores tot el dia per a anar d'un lloc a l'altre. I fa adonar-se que els relats urbans es podrien anomenar igual amb tota la justícia etimològica possible.

Es podria creure de debò que les metàfores habiten fins i tot les dites més rutinàries, trivials i modestes dels homes ordinaris, i que tot el llenguatge està submergit en la marea dels sentits. Es veuria l'estreta relació entre les pràctiques de dir i de caminar, i es podria entreveure que el trànsit entre indrets pot seguir una de tres modalitats:

- a) epistèmica, de coneixement: "Aquí no és la plaça Nosferatu";
- b) alètica, d'existència: "L'infern és un indret impossible de trobar"; i
- c) deontològica, d'obligació: "Has de sortir d'aquí de totes passades".

Insistent més sobre el **mapa**, Certeau assenyala que la forma geogràfica actual apareix en l'interval de naixement del discurs científic modern (del segle XV al XVII), i s'allibera dels itineraris que n'eren la condició de possibilitat en cartes anteriors.

En els mapes medievals es consignaven, primer de tot, els traços rectilinis de recorreguts com a indicacions performatives dels pelegrinatges, amb la senyalització de les etapes que calia seguir en termes de ciutats: on dormir, resar, menjar, allotjar-se, etcètera, i també les distàncies mesurades en hores i dies de camí.

Eren autèntics memoràndums prescriptius d'accions, de recorreguts que calia seguir, en què predomina el que s'havia de fer. De fet, aquesta mena de cartografia de ruta⁹ continua existint en condicions habituals. O és que potser no s'han dibuixat mai, en un paper qualsevol, les dades per a arribar a una cita o per a complir amb un encàrrec?

⁹Cartografia de ruta

Baixeu pel passeig de Gràcia i gireu a l'esquerra pel carrer X (que ja coneixeu), fins a arribar davant de l'església. A l'esquerra hi ha la porta. Pugeu prop de cinquanta esglaons per una escala estreta i trobareu la porta a la dreta. Entreu. Al final del passadís, a la cuina, obriu el calaix més baix de l'armari de rebost i, al damunt de les capsas de cereals, trobareu el menjar de la gata.

Activitat

Analitzeu les característiques de l'àmbit metropolità, esbrineu en quin model de ciutat viviu i escriviu un text de mig foli explicant el perquè de la vostra selecció.

3. Personatges liminars

3.1. Transeünt o cartògraf

Dues maneres de mirar corresponen a dos observadors de l'espai diferents. No és estrany entendre que les projeccions públiques d'un artista com Krzysztof Wodiczko¹⁰ creïn els seus espectadors com a participants en el ritual de desvestir els edificis i monuments, per a riure's del mite que els sosté. Com que els espectadors són participants més que actius en l'*strip-tease* de la cultura oficial, hibriden els rols de tafaner i passejant d'una manera que faria content Certeau.

La corrupció del fetitxisme dels edificis com a panòptics, minarets del control especulatiu i del capital gestat immoralment. Ironia del carrer: bufetada amb guant blanc a usurers i especuladors, a autoritats corruptibles, i a l'exquisida *troupe-de-connaisseurs* de la cultura urbana.

En la tensió entre cartografiar o narrar l'espai de les ciutats, ressalta la trajectòria que va gestant la ciutat amb diferents atributs: ciutat panorama, ciutat monument, ciutat concepte. Per al cas de la **ciutat panorama**, convé recordar que exemplifica l'espai com a joc d'imatges presentades, en primer lloc, per a contemplar.

Les ciutats gaudibles com a teló de fons d'un entramat d'activitats que, no ho oblidem, exclouen i dipositen en l'extrem oposat, el de l'espectador, els seus habitants.

Ciutats només recognoscibles en mapes i des de la velocitat de l'autobús turístic: ciutats de la consigna de "mira'm i no em toquis".

Per la seva banda, la **ciutat monument** s'ofereix als espectadors com a obra d'art regada per tot arreu. Ciutats a l'estil de Florència, Praga, Guanajuato, per esmentar-ne algunes. En determinats sentits, i en parts concretes de la ciutat, Barcelona es podria acostar a aquesta definició de ciutat. Les queixes més que recurrents dels habitants sobre la plaga extenuant de *guiris*, de turistes, són força eloqüents.

En el cas de la **ciutat concepte**, la separació entre tafaners i caminants de la ciutat es diversifica en relació amb el tipus de concepte que s'hi associa: ciutat turística, ciutat dormitori, ciutat fàbrica, ciutat de segones residències, ciutat patrimoni de la humanitat, ciutat metròpolis, ciutat de pas, etcètera. En

Vegeu també

En el mòdul 4 analitzarem algunes de les propostes artístiques de Wodiczko, guanyador del premi d'Art Hiroshima el 1999.

Florència

cada cas, les pràctiques d'aprovació de l'espai urbà seguiran les seves pròpies tàctiques i faran possible unes maneres de viure-la peculiars, des d'ulls tafaners i des de passos errants.

El nombre elevat d'intents de reordenació, recuperació i altres eufemismes amb què justifiquen la tasca d'expulsar els qui han ocupat el lloc, juntament amb els congressos, les reunions, els projectes d'investigació, els col·loquis sobre el tema, les tesis doctorals i similars, són més que significatius de la interminable pugna entre el tafaner i l'errant que Certeau descriu puntualment.

3.2. Vianant o narrador

Sovint, es pot comparar el vianant en el seu paper de passejant, amb el *yuppie* (acrònim compost per les paraules *young* i *professional*: 'professional jove'). Aquest personatge metropolità per excel·lència, protagonista urbà, té els mitjans per aprofitar la ciutat i viure-la al màxim. Si fem cas d'Amendola, té el seu antagonista:

"El seu opositat és el *yuffie*, el fracassat metropolità (la *f* és per *failure*, 'fracàs'), que en la dura lluita per l'èxit ha estat engolit en la marginalitat física i social de la ciutat." (Amendola, 2000, p. 125).

La diferència entre les dues descripcions de l'espai no implica una presència o una absència de les pràctiques de caminada. És evident que hi són, regades per tot arreu. Més aviat que els mapes esdevenen els indrets propis on **exposar** els productes del coneixement formant quadres llegibles.

En canvi, els relats d'espai exhibeixen airosament les operacions que fan possible que els indrets propis siguin triturats i trepitjats per les maneres peculiars d'utilitzar-los. Així, es relats quotidians expliquen el que es pot fer i fabricar: des d'una geografia preestablerta extensible des de les recambres on "no es pot fer res", fins a les bodegues i els corrals que "serveixen per a tot". Els relats expliquen el que és possible: les fabricacions de l'espai.

Els relats estan animats per una contradicció en què figura la relació entre la **frontera** i el **pont**; és a dir, entre un espai (legítim, quadriculat per la llei del que és propi) i la seva exterioritat (estrangera, alienada, extravagant, transgressora). Però igual que tot límit situat amb coordenades més o menys clares, també és vincle i articulació: **també és pas**.

Efectivament, on el mapa talla, regionalitza, nacionalitza, separa, localitza, el relat que l'acompanya travessa. Així, la narració és **diegètica**: instaura un camí i passa a través de la seva ruta. És guia i transgressió, es **tipològica** (feta amb les deformacions de l'espai) i no **tòpica** (indrets).

El punt de ruptura de les narracions és el punt cec en què la raó falla per a entrar en una altra dimensió, la de l'accident del temps: el que és imprevisible. Eliminar l'imprevist com un element il·legítim, antinatural, excretat, irracional, és impedir la possibilitat d'una pràctica de l'espai viva i mítica en què la ciutat és una falla indeterminada, metafòrica, indisciplinada.

Els descriptors de tipus recorregut dels mapes (el veler com a indicació del mar i la navegació, la petjada com la direcció de la caminada, la casa com a senyalització de l'allotjament, etc.) es van esborrant progressivament. "Colonitza'n l'espai", diu Certeau, elimina les imatges pictòriques en profit d'una plana de línies que abomina de la profunditat que donen els pictogrames. Serveixen bé a la lògica del tafaner icarià i no tant a la del caminant. Per aquest mateix motiu, el *Wandersmänner*, el *flâneur*, l'errant, l'escombracarrers, l'indigent, el nòmada, l'estranger i el roudaire, deambulen despreocupadament pels carrers sense mapa a la mà.

Tornem a puntualitzar: malgrat que tot passejant és un transeünt, no tot transeünt és un passejant. Aquesta tensió resumeix, possiblement, la posició entre l'urbanista com a planificador i el psicòleg social com a narrador.

Efectivament, és important la voluntat d'exercir el rol d'observador delerós als carrers per a esdevenir passejant. D'aquí ve que tot i que parlem contínuament de transeünts, el que es busca sobretot són espectadors participants dels espais públics, "experts" que no juguin a la disfressa de transeünt per simple posició acadèmica (sortiria millor sense actuar), sinó que reflexionin sobre la seva pròpia tasca d'implicació pública.

Perquè el *quid* de l'assumpte està a procurar el trànsit entre la massificació en l'onada de transeünts i la vocació analítica i observadora, per a no mirar només passivament (com el tret més típic del passejant), sinó dirigir l'atenció, participar dels carrers, protestar per l'insult i el maltractament, exigir els drets dels vianants davant l'ocupació espacial per part dels automòbils i les seves pròtesis humanes, davant les rases de les eternes obres a la via pública, davant de la privatització dels espais públics, i així successivament.

En resum, prendre per assalt els espais públics, com invita Wodiczko, rondar entre el tafaner expert i el caminant-practicant de l'espai, com reclama Certeau, tornar a ser urbans, com demana amb insistència el filòsof francès Paul Virilio¹¹, jugar a les indisciplines davant dels dispositius de poder: tornar a urbanitzar la vida.

3.3. Ícar i Odisseu

De la mà de Certeau, comencem imaginant-nos en una posició elevada, guaitant des d'un minaret identificat: el pis 110 del World Trade Center a Nova York. El francès l'esmenta per a argumentar la distinció al·legòrica entre l'Ícar del planejament urbà i l'Odisseu de la narració vital a ras de terra. Fins a aquell moment, no calia conèixer l'indret físicament, perquè la invitació era a suspendre's en la mirada des de l'altura, més que a fomentar un fet turístic. El mateix parell d'edificis esborrats en un 11 de setembre i que Certeau, visionari, utilitza com a emplaçament altament simbòlic de la modernitat. La seva evaporació en les pantalles de televisió, tanca un cicle en què la modernitat s'esquerda irremeiablement.

World Trade Center de Nova York

Tornem-hi. Així, en l'altura, es pot **veure** que la ciutat s'immobilitza sota la mirada, que adquireix l'aparença d'un mapa, que s'aplana, que es fa cartograma. Amb això es dilueix tota la varietat de textures, colors definits, oposicions, contrastos i irrupcions. El que s'ha mirat se solidifica amb una **objectivitat** notòria. L'estratagema de mirada des de dalt obeeix a unes ànsies de dominar, de controlar, de vigilar, de ser un panòptic.

Pujar per a fer el rol de **tafaners** (*voyeurs*) és operar amb un intent de separació del domini de la ciutat. És a dir, desprendre's del corretjam que lliga als indrets amb la seva pedra imantada. Es tracta de vèncer aquest vertigen que atrau en tot abisme i que és la raó íntima perquè les altures siguin temibles: no és por de caure, sinó de voler llançar-se al buit. Per això, l'intent val com a vocació de domini, com la voluntat d'allunyar-se en perspectiva, que sembla garantir l'excursió per l'espai del que s'ha vist.

D'aquesta manera, ja no s'està lligat a l'anonimat del trànsit urbà. Se surt de la massa que mescla-massifica-dilueix la comoditat de les nostres identitats i es fa singular. Qui mira domina l'objecte mirat.

Però en tot cas la potència del fenomen adquireix singularitats que quallen en extrems aparents: qui mira i el que és mirat. La ficció del coneixement tracta d'això: ser un punt vident, un "ull solar, mirada de Déu", com apunta Certeau.

Convé recordar que les pintures medievals i renaixentistes construïen una perspectiva inexistente *de facto*. Inventen el vol en perspectiva de cavall i el panorama que fa possible el que s'observa. Se les empesquen per a imaginar els avions i la possible mirada de dalt estant: construeixen un escorç molt característic.

En sentit estricte, el dibuix pla des de dalt és més un model per a la construcció de ciutats que una carta de les que ja hi ha. Això vol dir que la perspectiva que traça aquests plans parteix d'una inclinació de menys de 90 graus; podria ser el cas d'un escorç de tipus Ícar que dibuixés el que s'ha vist.

Efectivament, la recerca d'una forma de representació aèria dels indrets sempre va enllaçada amb una **teoria**, amb un **panorama**, amb un **horitzó**. Al capdavall, les tres paraules al·ludeixen més o menys al mateix: *orei*, 'el que fa visibles les coses'.

La teoria és una metàfora eminentment visual que ha perdut el poder evocatiu per a passar a designar qualsevol cosa, excepte la mirada i el seu eix de realització.

El fet és que precisament la tècnica ha pogut satisfer aquest poder panòptic en crear tota la faramalla artefactual i conceptual per a dominar l'espai des de les altures: torres de vigilància i control, fars, miradors i muralles, *drones*, vigilància per satèl·lit, projecte Echelon, etcètera, exemplificats per la paranoia estesa que va des de Virilio a Wenders, de Bataille a Bentham, de Foucault a l'imperi descrit per Hardt i Negri, on la sobirania mundial es pretén suportar amb la força militar del Govern dels Estats Units, que en els nostres dies ha bombardejat, envaït i colonitzat impunement, il·legalment, l'Iraq.

Bombes nordamericanes

3.4. *Flâneur*, escombracarrers, rondaire

"Qui s'avorreix en el si de la multitud és un imbècil. Un imbècil, i jo el menyspreo".
(Constantin Guys).

Guys, el pintor de la vida moderna, esclata en l'assaig de Baudelaire. Mentre que en el *flâneur* (o el **passetjant, com preferim anomenar-lo**), com diu Benjamin, "predomina el plaer de l'observació", com Baudelaire va caracteritzar l'interès estètic de Guys, Simmel és un observador privilegiat dins del seu mitjà social, que es mou en el terreny amfibi, a més del sociòleg o psicòleg social que pretén tipificar el que observa impressionistament.

Sempre a la manera "d'**instantànies**", com Simmel anomena els petits assajos destinats als periòdics berlinesos. L'anàlisi del present i el perspectivisme que ressalta Frisby (1992) com a trets centrals en l'obra de Simmel. Vet aquí un apunt d'aquest últim:

"L'essència de la modernitat com a tal és el psicologisme, l'experiència i la interpretació del món des del punt de vista de les reaccions de la nostra vida interior i, de fet, com un món interior, la dissolució dels continguts fixos en un element fluït de l'ànima, d'on es filtra tot el que és essencial i les formes del qual són simples formes del moviment." (Simmel citat a Frisby, 1992, p. 94).

En l'apogeu de la modernitat (que també és l'inici del seu declivi), Simmel carrega contra el que anomena "la conjura de la casta dels savis, la característica de la qual és la pedanteria", per a plantejar un treball d'una metodologia impecable i elegant que contraresti aquesta epidèmia acadèmica. Com se sol dir, la intel·ligència s'ha quedat sense feina. Simmel no tan sols reclama, sinó que escriu i viu com un passejant, com ens torna a recordar Frisby:

"Com a rodamón pel món ciutadà, Simmel pot adoptar una actitud clarament objectiva envers la realitat social, perquè disposa del desarrelament i la distància necessària propis dels rodamóns." (Simmel citat a Frisby, 1992, p. 126).

El personatge descrit per Baudelaire com a dandi i que Benjamin tipologitza com a *flâneur*, neix sobretot als carrers del París del segle XIX, i va sorgir simultàniament en el Berlín de Simmel. Per al cas del passejant parisenc, els bulevards que Haussmann va començar a creuar per la ciutat són els que van contribuir a aquest nou urbanita. També, la creació dels passatges comercials com el seu hàbitat quotidià.

Benjamin escriu que abans de Haussmann les voreres eren tan estretes que oferien poca protecció als vianants davant dels vehicles de tracció animal, per això l'ampliació de grans avingudes va crear veritable places públiques en cada un dels bulevards.

Així mateix, el vagareig difícilment hauria prosperat sense els passatges, aquells "passos coberts amb vidre i revestits de marbre" que funcionaven per al comerç. Així, a totes dues bandes d'aquests passatges, que rebien la llum des de dalt, se succeïen les botigues elegants i donaven lloc a una peculiar forma de relació urbana, "una ciutat, un món en petit". La combinació de passatges i bulevards construeix no tan sols una ciutat diferent, sinó urbanites diferents que troben una alternativa davant el recolliment burgès, que fa de la casa una mena de santuari inexpugnable i un búnquer. Els que no tenen domicili fix, com el mateix Baudelaire, que vaga d'hotel en hotel, troben en el carrer una nova configuració de llar.

El cas és que el passejant s'arriba a convertir en una mena de **detectiu a contracor**; és una qüestió que socialment li va bé perquè legitima el seu passeig ociós. Practica formes de vida que convenen al ritme de la ciutat. Com ho vol Certeau, agafa les coses al vol; se somia pròxim a l'artista.

De fet, si confiem en el que ens revela Benjamin, cap al 1840 va estar ben considerat portar a passejar tortugues pels passatges per a exemplificar el temps just que tot passejant havia d'imprimir a les seves caminades.

Passatge comercial

Al marge d'excentricitats, es pot assenyalar que si el passatge és la forma clàssica en què el passejant imagina el seu carrer, la seva forma de decadència és el basar: es l'última comarca del passejant en les metròpolis modernes.

La ciutat moderna exalta la possibilitat del que és imprevist i fugaç. Crea la voluptuositat de la moda irrepètible i el valor en el transeünt, ara convertit en ociós i rondaire. Així, la ciutat com a viatge i com a aventura apareix en la narració urbana, literària i cinematogràfica. Sorgeixen els personatges com Leopold Bloom, en *l'Ulises* de James Joyce¹², la modernitat del qual està en el seu periple pels carrers de Dublín, un 14 de juny qualsevol. O les escapades tafaneres de Georges Perec¹³ en *Especies de espacios*, *La vida, instrucciones de uso* o *Tentativas de agotamiento de un lugar parisino*. O els viatges ultraurbans dels personatges de *The Matrix*.

En tots els casos, la modernitat del transeünt està a convertir el passeig en una acció oberta, de construcció d'una relació de la ciutat amb el món: transformar la vida en cosmopolita. Narrar-la amb passos de caminant, traçar-la amb passos espacials per a recordar-la i fer-la sempre significativa.

Així, mentre es desenvolupa, el passeig té els caràcters de la imprevisibilitat i de la casualitat. El transeünt no és tan sols algú que no és a casa i que és al llindar de la ciutat, sinó que és empès pel desig, per la curiositat, pels objectes, per les mercaderies, i la seva trajectòria urbana és governada per la deriva, el nomadisme i la casualitat.

Per acabar, ens podem introduir molt breument en les modes de l'era postindustrial, en la societat cibernètica i en la globalització. Fenòmens com la desurbanització, la descentralització o la digitalització es discuteixen entre arquitectes, urbanistes i psicòlegs ambientals. A Londres, Berlín, Barcelona o Ciutat del Cap neixen nous centres que ja tenen poc en comú amb el que van veure Baudelaire, Simmel, Benjamin o Perec. La desaparició de l'organització tradicional de la ciutat industrial, del seus centres i habitatges, troba solucions molt diferents.

De tota manera, les noves tecnologies de comunicació són la base de molts projectes, com els que discutirem més endavant, i els centres antics per on passejaven les multituds i els *flâneurs* en els temps de Baudelaire s'han convertit en molts casos en museus a l'aire lliure, fòrums per a la *performance* o noves atraccions turístiques.

El sentit del gran teatre s'ha diferit. Es percep una invisibilitat dels espais econòmicament importants i l'intent d'una reinvençió de la ciutat en espais virtuals. En aquestes ciutats els nous passejants són els cibernetes, que poden triar per si mateixos les arquitectures i els paisatges.

(12)

James Joyce

(13)

Georges Perec

Bibliografia

G. Perec (2001). *Especies de espacios*, 79-92¹⁴. Barcelona: Ediciones de Intervención Cultural.

⁽¹⁴⁾G. Perec (2001). *Especies de espacios*, 79-92. Barcelona: Ediciones de Intervención Cultural.

La calle

1

Los inmuebles están unos al lado de otros. Están alineados. Está previsto que estén alineados, es una falta grave cuando no están alineados: se dice entonces que están *heridos de alineamiento*, esto quiere decir que se los puede demoler, con objeto de reconstruirlos en alineamiento con otros.

El alineamiento paralelo de dos series de inmuebles determina lo que se llama una calle: la calle es un espacio bordeado, generalmente en sus dos lados más largos, de casas; la calle es lo que separa unas casas de otras, y también lo que permite ir de una casa a otra, bien a lo largo de la calle, bien atravesándola. Además, la calle es lo que permite localizar las casas. Existen diferentes sistemas de localización; el más extendido, en nuestros días y en nuestros climas, consiste en dar un nombre a la calle y unos números a las casas: la cuestión del nombre de las calles es extremadamente compleja y a menudo incluso espinosa, y sobre ella se podrían escribir varias obras: en cuanto a la numeración, no es tan simple como parece: en primer lugar, se decidió que se pondrían los números pares a un lado y los impares al otro (pero, como se pregunta muy bien un personaje de Raymond Queneau en *Le vol d'Icare*: "13 bis, ¿es una cifra par o impar?"), en segundo lugar, que de acuerdo con el sentido de la calle, los números pares estarían a la derecha (y los impares a la izquierda) y, en tercer lugar, que el susodicho sentido de la calle estaría generalmente determinado (aunque conocemos muchas excepciones) por la posición de la susodicha calle en relación con un eje fijo, el Sena en este caso: las calles paralelas al Sena están numeradas de arriba abajo, las calles perpendiculares parten del Sena y se alejan de él (estas explicaciones conciernen a París evidentemente; se puede suponer razonablemente que soluciones análogas han sido pensadas para otras ciudades).

Al contrario que los inmuebles que pertenecen desde casi siempre a alguien, las calles no pertenecen a nadie en principio. Están repartidas, bastante equitativamente, entre una zona reservada a los vehículos automóviles, y que se llama calzada, y dos zonas, evidentemente más estrechas, reservadas a los peatones, que se llaman aceras. Cierta cantidad de calles están enteramente reservadas a los peatones, sea de manera permanente, sea para ciertas ocasiones particulares. Las zonas de contacto entre la calzada y las aceras permiten aparcar a los automovilistas que ya no quieren circular. Como la cantidad de vehículos automóviles deseosos de no circular es mucho más grande que la cantidad de plazas disponibles, se han limitado esas posibilidades de estacionamiento, bien en el interior de ciertos perímetros llamados "zonas azules" con tiempo de estacionamiento limitado, bien, de modo más general, estableciendo un pago por estacionamiento.

No es frecuente que haya árboles en las calles. Cuando los hay, están rodeados de una pequeña reja. Por contra, la mayoría de las calles están equipadas con instalaciones específicas correspondientes a diversos servicios: hay farolas que se encienden automáticamente cuando la luz del día comienza a decrecer de modo significativo; paradas en las que los usuarios pueden esperar la llegada de los autobuses o de los taxis; cabinas telefónicas, bancos públicos; buzones donde los ciudadanos pueden depositar cartas que el servicio de correos recogerá en horas determinadas; mecanismos de relojería destinados a recibir el dinero necesario para un estacionamiento de tiempo limitado; cestos reservados a los papeles usados y otros detritos, a los que muchas personas echan compulsivamente una mirada furtiva al pasar; semáforos de circulación. Hay igualmente paneles de señalización de carretera que indican, por ejemplo, que conviene aparcar a uno u otro lado de la calle según se esté o no en la primera o en la segunda quincena del mes (lo que se llama un "estacionamiento unilateral alterno"), o que hay que guardar riguroso silencio dada la proximidad de un hospital o, finalmente y sobre todo, que la calle es de sentido único: la afluencia de vehículos automóviles es tal que la circulación sería casi imposible si no se hubiera cogido la costumbre, desde hace algunos años y en la mayoría de las aglomeraciones urbanas, de obligar a los automovilistas a no circular más que en una sola dirección, lo cual evidentemente les obliga a realizar a veces importantes desvíos.

En algunos cruces considerados particularmente peligrosos, la comunicación entre las aceras y la calzada, que suele ser normalmente libre, está prohibida por medio de estacas metálicas enlazadas con cadenas; estacas idénticas plantadas en las aceras

sirven a veces incluso para impedir que los vehículos vengan a aparcar en las aceras, cosa que harían a menudo si no se les impidiera. En fin, en ciertas circunstancias –desfiles militares, paso de jefes de Estado, etc.– trozos enteros de calzada pueden estar prohibidos por medio de barreras metálicas ligeras que se imbrican las unas en las otras.

En algunos lugares de las aceras unas desnivelaciones en arco circular, familiarmente llamadas "barcos", indican que vehículos automóviles pueden estar aparcados en el interior de inmuebles y que conviene dejarles permanentemente la posibilidad de salir; en otros lugares, unos pequeños azulejos encastrados en el reborde de las aceras indican que aquella porción de acera está reservada al estacionamiento de coches de alquiler.

La unión de la calzada y de las aceras tiene el nombre de cuneta: se trata de una zona ligeramente inclinada, gracias a la cual las aguas de lluvia pueden fluir hacia el sistema de alcantarillado que se encuentra debajo de la calle, en lugar de extenderse a todo lo ancho de la calzada, lo cual fastidiaría considerablemente la circulación automóvil. Durante varios siglos sólo hubo una cuneta y se encontraba en medio de la calzada, pero todo el mundo está de acuerdo en considerar que el sistema actual está mejor adaptado. A falta de agua de lluvia, el mantenimiento de las calzadas y de las aceras está asegurado gracias a tomas de agua que se hallan instaladas en casi todos los cruces de calles y que se abren por medio de llaves en forma de T de las que van provistos los empleados municipales encargados de la limpieza de las calles.

En principio siempre es posible pasar de un lado a otro de la calle utilizando pasos protegidos que los vehículos automóviles sólo deben franquear con extrema precaución. Estos pasos protegidos están señalizados, bien sea con dos series paralelas, perpendiculares al eje de la calle, de clavos metálicos cuya cabeza tiene un diámetro de más o menos doce centímetros, de donde viene el nombre de "pasos de clavos" que se da a estas zonas protegidas, bien sea con anchas bandas de pintura dispuestas oblicuamente todo a lo ancho de la calle (entonces se llaman pasos *materializados*). El sistema de pasos de clavos o materializados no parece tener ya la eficacia que tuvo sin duda en otro tiempo, y a menudo es necesario añadirle un sistema de luces de señalización de tres colores (rojo, naranja y verde) que al multiplicarse han provocado problemas de sincronización extraordinariamente complejos, para resolver los cuales trabajan sin descanso algunos de los ordenadores más grandes del mundo y algunas de las inteligencias consideradas como las más brillantes de nuestra época.

En diferentes lugares, unas cámaras teledirigidas vigilan lo que está ocurriendo: hay una encima de la Cámara de los Diputados, justo bajo la gran bandera tricolor; otra en la plaza Edmond Rostand, en el eje del bulevar Saint-Michel; también hay otras en Alésia, en la plaza Clichy, en la Châtelet, en la plaza de la Bastille, etc.

2

En la calle Linné he visto a dos ciegos. Andaban cogidos por el brazo. Ambos llevaban largos bastones extremadamente flexibles. Uno de los dos era una mujer de unos cincuenta años, el otro un hombre muy joven. La mujer iba rozando con el extremo de su bastón todos los obstáculos verticales que se alzaban a lo largo de la acera y, guiando el bastón del joven, se los hacía tocar de la misma manera indicándole, muy deprisa y sin equivocarse nunca, de qué obstáculos se trataba: una farola, una parada de autobús, una cabina telefónica, una papelería, un buzón, un panel de señalización (no ha podido precisar lo que señalaba el panel evidentemente), un semáforo...

3

Trabajos prácticos

Observar la calle de vez en cuando, quizá con un esmero un poco sistemático.

Aplicarse. Tomarse su tiempo.

Anotar el lugar: la terraza del café cerca del cruce Bac-Saint-Germain

la hora : las siete de la tarde

la fecha : quince de mayo de 1973

el tiempo : seguro que bueno

Anotar lo que se ve. Aquello que sea importante. ¿Sabemos ver lo que es importante? ¿Hay algo que nos llame la atención?

Nada nos llama la atención. No sabemos ver.

Hay que ir más despacio, casi torpemente. Obligarse a escribir sobre lo que no tiene interés, lo que es más evidente, lo más común, lo más apagado.

La calle: tratar de describir la calle, de qué está hecha, para qué sirve. La gente en las calles. Los coches. ¿Qué tipo de coches? Los inmuebles: anotar si son más bien confortables, más bien señoriales; distinguir entre los inmuebles de viviendas y los edificios oficiales. Las tiendas. ¿Qué se vende en las tiendas? No hay tiendas de alimentación. ¡Ah! sí, hay una panadería. Preguntarse dónde hace la compra la gente del barrio.

Los cafés. ¿Cuántos cafés hay? Uno, dos, tres, cuatro. ¿Por qué se ha elegido éste? Porque lo conocemos, porque le da el sol, porque tiene un estanco. Los demás comercios: anticuarios, ropa, hi-fi, etc. No decir, no escribir "etc.". Obligarse a agotar el tema, incluso si tiene aspecto grotesco, o fútil, o estúpido. Todavía no hemos mirado nada, sólo hemos repertoriado lo que desde hacía tiempo habíamos repertoriado.

Obligarse a ver con más sencillez.

Descubrir un ritmo: el paso de los coches: los coches llegan por paquetes porque arriba o debajo de la calle han estado parados en los semáforos.

Contar los coches.

Mirar las matrículas de los coches. Distinguir los coches matriculados en París y los demás.

Anotar la ausencia de taxis a pesar de que precisamente parece que hay numerosas personas que los esperan.

Leer lo que está escrito en la calle: columnas Morriss, quioscos de periódicos, anuncios, paneles de circulación, graffiti, octavillas tiradas en el suelo, rótulos de los comercios.

Mujeres guapas.

Los tacones demasiado altos están de moda.

Descifrar un trozo de ciudad, deducir evidencias: la obsesión por la propiedad, por ejemplo. Describir la cantidad de operaciones que realiza el conductor de un vehículo automóvil cuando aparca solamente para ir a comprar cien gramos de dulce de frutas:

- aparcar haciendo una cierta cantidad de maniobras
- quitar el contacto
- retirar la llave, lo cual pone en marcha un primer dispositivo antirrobo
- extraerse del vehículo
- subir la ventanilla de la puerta delantera de la izquierda
- ponerle el seguro
- verificar que la puerta trasera izquierda tiene puesto el seguro; si no: abrirla
  - accionar el seguro desde el interior
  - cerrar de un portazo
  - verificar que en efecto está bloqueada
- dar una vuelta alrededor del coche; como mínimo, verificar que el maletero está bien cerrado con llave
- verificar que la puerta trasera derecha está bloqueada; si no, realizar de nuevo el conjunto de operaciones ya efectuado con la puerta trasera izquierda
- subir la ventanilla de la puerta delantera derecha
- cerrar la puerta delantera derecha

- poner el seguro
- antes de alejarse, echar una mirada circular como para asegurarse de que el coche aún está ahí y que nadie vendrá a llevárselo.

Descifrar un trozo de ciudad. Sus circuitos: ¿por qué los autobuses van de tal sitio a tal sitio? ¿Quién elige los itinerarios, y en función de qué? Acordarse de que el trayecto de un autobús parisiense *intra-muros* está definido por un número de dos cifras, de las que la primera hace referencia a la parada central y la segunda a la periférica. Encontrar ejemplos, encontrar excepciones: todos los autobuses cuyo número comienza por la cifra 2 parten de la estación de Saint-Lazare, por la cifra 3 de la estación del Este; todos los autobuses cuyo número termina con un 2 llegan grosso modo hasta el distrito 16 o hasta Bologne. (Antes se usaban letras: la S, que tanto le gustaba a Queneau, ahora es el 84; conmoverse con el recuerdo de los autobuses de plataforma, la forma de los billetes, el cobrador con su maquinita sujeta a la cintura...)

La gente en la calle: ¿de dónde vienen? ¿a dónde van? ¿quiénes son?

Gente con prisa. Gente sin prisa. Paquetes. Gente prudente que ha sacado el impermeable. Perros: son los únicos animales visibles. No se ven pájaros –sin embargo sabemos que hay pájaros– tampoco se les oye. Podríamos vislumbrar un gato deslizándose bajo un coche, pero en realidad este hecho no se produce.

Total, que no pasa nada.

Tratar de clasificar a la gente: los que son del barrio y los que no son del barrio. No parece que haya turistas. La época no se presta, y además el barrio no es especialmente turístico. ¿Cuáles son las curiosidades del barrio? ¿La casa de Salomon Bernard? ¿La iglesia de Saint-Thomas-d'Aquin? ¿El nº 5 de la calle Sébastien-Bottin?

El tiempo pasa. Beberse la caña. Esperar.

Notar que los árboles están lejos (allí, en el bulevar Saint-Germain y en el bulevar Raspail), que no hay cines, ni teatros, que no se ve ninguna obra aparente, que la mayoría de las casas parecen haber obedecido las prescripciones de revocado de fachadas.

Un perro, de una especie rara (¿galgo afgano? ¿galgo africano?)

Un land-rover que parece equipado para atravesar el Sáhara (así y todo, anotamos sólo lo insólito, lo particular, lo miserablemente excepcional: habría que hacer lo contrario).

Continuar

Hasta que el lugar se haga improbable

hasta tener la impresión, durante un brevísimo instante, de estar en una ciudad extranjera o, mejor aún, hasta no entender ya lo que pasa o lo que no pasa, que el lugar se convierta en un lugar extranjero, que incluso ya no se sepa que esto se llama una ciudad, una calle, inmuebles, aceras...

¡Que caigan lluvias diluvianas, romperlo todo, que crezca la hierba, cambiar la gente por vacas, ver cómo aparece King-Kong o la rata fortificada de Tex Avery en el cruce de la calle Bac y el bulevar Saint-Germain, cien metros por encima de los tejados!

O también: esforzarse por imaginar, con la mayor precisión posible, bajo la red de calles, el embrollo de cloacas, el paso de las líneas de metro, la proliferación invisible y subterránea de conductos (electricidad, gas, líneas telefónicas, conducciones de agua, red neumática sin la cual la vida sería imposible en la superficie).

Por debajo, justo por debajo, resucitar el eoceno: la caliza de cantera, las margas y los guijarrales, el yeso, la caliza lacustre de Saint-Ouen, las arenas de Beauchamp, la caliza tosca, las arenas y los lignitos de la zona de Soissonnais, la arcilla plástica, la creta.

4

O bien:

Borrador de carta

Pienso en ti, a menudo

de vez en cuando vuelvo a un café, me siento cerca de la puerta, pido un café

sobre el velador de mármol de imitación coloco cuidadosamente mi paquete de cigarrillos, una caja de cerillas, un bloc, mi rotulador

estoy removiendo un rato la cucharilla en la taza de café (sin embargo no echo azúcar al café, me lo bebo dejando que el azúcar se funda en la boca, como la gente del norte, como los rusos y los polacos cuando beben té)

Hago como si estuviera preocupado, como si reflexionara, como si tuviera que tomar una decisión

En la parte de arriba y a la derecha de la hoja de papel pongo la fecha, a veces el lugar, otras veces la hora, hago como que escribo una carta

escribo lentamente, muy lentamente, lo más lentamente posible, trazo, dibujo cada letra, cada acento, verifico los signos de puntuación

miro atentamente un cartelito, las tarifas de los helados y pastelillos, un herraje, una persiana, el cenicero amarillo, hexagonal (de hecho se trata de un triángulo equilateral, en cuyos ángulos cortados se han hecho las depresiones en semicírculo donde pueden colocarse los cigarrillos)

Fuera brilla un poco el sol

el café está casi vacío

dos revocadores de fachadas beben un ron en la barra, el dueño dormita detrás de la caja, la camarera limpia la cafetera

pienso en ti

vas andando por la calle, es invierno, levantas el cuello de tu abrigo de lobo, estás sonriente y lejana

(...)

5

Los lugares

(Notas sobre un trabajo que estoy haciendo)

En 1969 seleccioné en París 12 lugares (calles, plazas, cruces, un pasaje) en los que había vivido, o a los que me unían recuerdos muy particulares.

Me propuse hacer cada mes la descripción de dos de estos lugares. Una de estas descripciones se hace en el mismo lugar y lo más neutra posible: sentado en un café o andando por la calle, con un cuaderno y un bolígrafo en la mano, trato de describir las casas, los comercios, la gente con la que me encuentro, los carteles y, de un modo general, todos los detalles que atraen mi mirada. La otra descripción se hace en un sitio diferente del lugar: entonces trato de describir el lugar de memoria y de evocar todos los recuerdos relacionados con él que se me ocurre, sean acontecimientos que ocurrieron allí, sea gente que encontré allí. Cuando están terminadas estas descripciones, las meto en un sobre y lo sello con cera. En algunas ocasiones me he hecho acompañar al lugar que estaba describiendo por uno o una amigo(a) fotógrafo(a) que, libremente o siguiendo mis indicaciones, ha tomado fotos que he metido en los sobres correspondientes, sin mirarlas (salvo una tan sólo); también en alguna ocasión he metido en estos sobres diversos elementos que más tarde serían susceptibles de servir como testimonio, por ejemplo billetes de metro, o bien tickets de consumo, o entradas de cine, o prospectos, etc.

Cada año comienzo de nuevo estas descripciones teniendo cuidado, gracias a un algoritmo que ya he citado (bi-cuadrado latino ortogonal, éste de orden 12), primeramente, de describir cada uno de estos lugares en un mes diferente del año, luego, de no describir el mismo mes el mismo par de lugares.

Esta empresa, que se parece un poco en su principio a las "bombas de tiempo", durará doce años, hasta que todos los lugares hayan sido descritos dos veces doce veces. Como el año pasado estuve demasiado preocupado por el rodaje de "Un homme qui dort" (en el que aparecen además la mayoría de estos lugares), me he saltado el año

73 y entonces no tendré los 288 textos producto de esta experiencia hasta 1981 (a menos que sufra otro retraso...). Entonces sabré si valía la pena: lo que espero en efecto no es otra cosa que dejar huella de un triple envejecimiento: el de los lugares mismos, el de mis recuerdos y el de mi escritura.

En l'urbs contemporània es percep una tendència al renaixement dels passatges antics. Naturalment, ja no s'han de construir al centre, i poden ser als grans centres comercials (*malls*) dels suburbis o al costat de l'autopista. Es pot apuntar que les noves galeries cobertes són les veritables hereves dels passatges, perquè combinen les places obertes, famoses en els anys setanta i vuitanta, amb les galeries passadores. I enmig d'aquestes construccions gegantesques hi ha un espai com a àgora per a descansar, menjar i beure, o per a entrar en un cibercafé i moure's per altres ciutats virtuals, com un ultramodern *flâneur*, **escombracarrers, rondaire.**

Activitat

Feu un exercici de *deriva urbana*, d'un parell d'hores i segons el model situacionista: passegeu pels carrers i procureu perdre-us, evitant tots els referents coneguts (noms de carrers, adreces, preguntes als transeünts, etc.).

Resum

Hem presentat una crònica i problematització de l'espai urbà. Mitjançant l'estratègia de plantejar alguns eixos històrics i conceptuals, hem vist aparèixer al llarg del mòdul les diverses cares de la idea de l'àmbit urbà i les seves configuracions, sobretot des del final del segle XIX i fins a l'actualitat. També se'ns han plantejat algunes formes de la identitat urbana típiques de cada època i que hem introduït com a personatges liminars.

Conceptes com allò urbà i l'espai *versus* els indrets, ens han servit per a plantejar la relació entre el cos i l'espai urbà, entenent que la ciutat només es pot explicar des del punt de vista dels habitants, dels seus practicants i creadors. Això, a contrapèl de la idea vaga que l'àmbit urbà es redueix a la materialitat, desangelada, de l'arquitectura, les vialitats, les propostes materials. Igualment, hem procurat que aparegués la relació polèmica entre l'urbanisme i la psicologia, i expressar-la mitjançant la presentació de l'urbs com una forma de vida, a l'estil de Simmel.

Com a conseqüència, hem partit de la idea de metròpolis, com a forma característica de la urbanitat contemporània, per a plantejar-nos i discutir algunes aparences de la ciutat: com a ciutat panorama, com a ciutat museu, com a ciutat concepte, com a metàpolis. Per a això, hem recorregut a les propostes analítiques de Certeau, que distingeix la pràctica com a cartògraf –és a dir, com a planificador i expert– i com a narrador –és a dir, com a practicant i cronista de la vida urbana–, entenent que aquesta última forma s'inscriu millor en la psicosociologia urbana.

La introducció en el debat sobre les tensions analítiques en el terreny urbà, ens ha permès d'analitzar-ne les expressions com a personatges de l'urbs. Al nostre parer, les estratègies basades en la contemplació de l'urbs i les que se sostenen sobre la idea d'intervenció com a pràctiques d'espai, han deambulat en una trajectòria innovadora. Per a demostrar-les hem recorregut a la personificació dels nous habitants de l'urbs: els qui recorren a la passejada ociosa, com el *flâneur* descrit per Baudelaire i Benjamin; i els transeünts o vianants, com a actors més actius en l'apropiació i la transformació de l'espai urbà.

La narració que hem fet en aquest mòdul, ens ha servit per a comprendre la descripció i el planejament urbà com a formes icarianes de la intervenció psicosocial, i la forma d'intervenció de tipus odisseic, de l'investigador com a actor en el joc d'aquestes pràctiques. Com és natural, la conclusió es pot entendre com l'apologia del passejant com a personatge ineludible de les nostres ciutats i com la nostra proposta d'intervenció urbana.

Activitats

- Escriviu una narració de la *deriva urbana*, utilitzant el to més metafòric que pugueu. Ha de ser una crònica clara, amena i documentada del procés de passeig. És a dir, un relat de l'àmbit urbà, i en un màxim de dos o tres fulls.
- Feu un esbós d'un model d'intervenció urbana des d'una psicociologia basada en el model de la narració.

Bibliografia

Bibliografia bàsica

- Benjamin, W. (1998). *Poesía y Capitalismo. Iluminaciones II* (ed. original 1972). Madrid: Taurus.
- Certeau, M. de (2000). *La invención de lo cotidiano. Vol. 1: Artes de hacer* (ed. original 1980). Mèxic: Universidad Iberoamericana/ITESO.
- Perec, G. (2001). *Especies de espacios* (ed. original 1974). Barcelona: Ediciones de Intervención Cultural.
- Sennett, R. (1997). *Carne y piedra* (ed. original 1994). *El cuerpo y la ciudad en la civilización occidental*. Madrid: Alianza.
- Simmel, G. (1934). *Filosofía de la coquetería, cultura femenina y otros ensayos* (ed. original 1912). Buenos Aires: Espasa Calpe (Col·lecció Austral).
- Simmel, G. (1977). *Sociología. Estudios sobre las formas de socialización* (ed. original 1908; 2 vols.). Madrid: Biblioteca de la Revista de Occidente.
- Simmel, G. (1988). *Sobre la aventura. Ensayos filosóficos* (ed. original 1911). Barcelona: Península.
- Simmel, G. (2001). *El individuo y la libertad. Ensayos de crítica de la cultura* (ed. original 1957). Barcelona: Península.
- Virilio, P. (1997). *El ciber mundo, la política de lo peor*. Madrid: Cátedra.

Bibliografia complementària

- Amendola, G. (2000). *La ciudad postmoderna. Magia y miedo de la metrópolis contemporánea* (ed. original 1997). Madrid: Celeste Ediciones.
- Augé, M. (1987). *El viajero subterráneo. Un etnólogo en el metro* (ed. original 1985). Barcelona: Gedisa.
- Augé, M. (1996a). *Hacia una antropología de los mundos contemporáneos* (ed. original 1994). Barcelona: Gedisa.
- Augé, M. (1996b). *El sentido de los otros. Actualidad de la antropología* (ed. original 1994). Barcelona: Paidós.
- Bataille, G. (1993). *Historias del ojo* (ed. original 1928/1967). Barcelona: Tusquets.
- Bataille, G. (1997). *El erotismo* (ed. original 1957). Barcelona: Tusquets.
- Baudelaire, C. (1998). *Au-delà du romantisme. Écrits sur l'art* (ed. original 1865). París: GF Flammarion.
- Benjamin, W. (1989). *Parigi, capitale del XIX secolo. I "passages" di Parigi* (ed. original 1982). Torí: Giulio Einaudi editore.
- Borja, J. i Muxí, Z. (2003). *El espacio público: ciudad y ciudadanía*. Barcelona: Diputació Barcelona/Electa.
- Borges, J. L. (1997a). *Historia universal de la infamia* (ed. original 1935). Madrid: Alianza.
- Borges, J. L. (1997b). *Historia de la eternidad* (ed. original 1953). Madrid: Alianza.
- Cacciari, M. (1973). *Metropolis. Saggi sulla grande città di Sombart, Endell, Scheffler e Simmel*. Roma: Officina Edizioni.
- Certeau, M. de (1990). *L'invention du quotidien. 1. Arts de faire* (ed. original 1980). París: Gallimard.
- Delgado, M. (1999). *El animal público. Hacia una antropología de los espacios urbanos*. Barcelona: Anagrama.
- Dery, M. (1998). *Velocidad de escape. La cibercultura en el final del siglo* (ed. original 1995). Madrid: Siruela.

- Foucault, M. (1990). *Vigilar y castigar. Nacimiento de la prisión* (ed. original 1975). Madrid: Siglo XXI.
- Foucault, M. (1994). *Dits et écrits* (4 vols.). París: Gallimard.
- Frisby, D. (1992). *Fragmentos de la modernidad. Teorías de la modernidad en la obra de Simmel, Kracauer y Benjamin* (ed. original 1985). Madrid: Visor.
- Giard, L. i Mayol, P. (1980). *L'invention du quotidien, 2, Habiter, Cuisiner*. París: Union Générale d'Éditions.
- Halbwachs, M. (1997). *La mémoire colective* (ed. original 1950). París: Albin Michel.
- Hannerz, U. (1993). *Exploración de la ciutat. Hacia una antropología urbana* (ed. original 1980). Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Harvey, D. (1998). *La condición de la posmodernidad. Investigación sobre los orígenes del cambio cultural* (ed. original 1990). Buenos Aires: Amorrortu.
- Heidegger, M. (1980). *El ser y el tiempo* (ed. original 1927). Mèxic: Fondo de Cultura Económica.
- Joseph, I. (1988). *El transeúnte y el espacio urbano. Ensayo sobre la dispersión del espacio público* (ed. original 1984). Buenos Aires: Gedisa.
- Lefebvre, H. (1974). *La production de l'espace social*. París: Anthropos.
- Lefebvre, H. (1999). *Writings on Cities* (ed. original 1996). Oxford: Blackwell.
- Maffesoli, M. (1990). *El tiempo de las tribus. El declive del individualismo en las sociedades de masas* (ed. original 1988). Barcelona: Icaria.
- Maffesoli, M. (1997). *Du nomadisme. Vagabondages initiatiques*. París: Librairie Général Française.
- Merleau-Ponty, M. (1975). *Fenomenología de la percepción* (ed. original 1945). Barcelona: Península.
- Mora, M. (1995). *Escenografías urbanas y personajes transparentes. Esbozo para una psicología de la cultura urbana*. Proyecto inédito de investigación. Guadalajara, Mèxic: Departamento de Estudios Socio-Urbanos.
- Mora, M. (1996, juliol-agost). El centro urbano como atmósfera de Giorgio de Chirico. *Juglares y Alarifes*, 7.
- Mora, M. (1997). *El parpadear de Ícaro*. Mèxic: Fondo Editorial Tierra Adentro, Consejo Nacional para la Cultura y las Artes.
- Mora, M. (1998). *Maneras de mirar el espacio. Un ensayo sobre artefactos, trashumancias y extranjeros*. Trabajo de investigación. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Mora, M. (1999). *Horizontes urbanos y quimeras proteiformes. Psicología impresionista de los personajes liminales*. Tesis doctoral inédita. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Panofsky, E. (1995). *La perspectiva como forma simbólica* (ed. original 1927). Barcelona: Tusquets.
- Perec, G. (1995). *Tentative d'épuisement d'un lieu parisien* (ed. original 1972). París: Christian Bourgois.
- Perec, G. (1992). *La vie mode d'emploi* (ed. original 1978). París: Hachette.
- Sennett, R. (1986). *El declive del hombre público* (ed. original 1977). Barcelona: Península.
- Sennett, R. (1993). *The Conscience of the Eye. The Design and Social Life of Cities* (ed. original 1990). Londres: Faber and Faber.
- Simmel, G. (1987). *Philosophie de l'argent* (ed. original 1900). París: Presses Universitaires de France.

Simmel, G. (1991). *Sociologie et épistémologie* (ed. original 1981). París: Presses Universitaires de France.

Simmel, G. (1998). *Rome, Florence, Venise*. París: Éditions Allia.

Sloterdijk, P. (1998). *Extrañamiento del mundo* (ed. original 1993). Valencia: Pre-Textos.

Virilio, P. (1997). *La velocidad de la liberación* (ed. original 1995). Buenos Aires: Manantial.

Virilio, P. (1998a). El reino de la delación óptica. *Debats*, 62-63, tardor.

Virilio, P. (1998b). Hay que defender la historia. *El Paseante. La revolución digital y sus dilemas*, 27-28.

Virilio, P. (1999). *La bomba informática* (ed. original 1998). Madrid: Cátedra.

Hipervincles

Michel Foucault: <http://foucault.info/>

Michel de Certeau: <http://www.jesuites.com/histoire/certeau.htm>

Charles Baudelaire: <http://www.poetes.com/ baud>

Georg Simmel: http://socio.ch/sim/index_sim.htm

Jorge Luis Borges: <http://www.tinet.org/~elebro/poe/borges/Borges.html>

Jorge Luis Borges: <http://www.hum.au.dk/romansk/borges>

Jorge Luis Borges: <http://www.literatura.org/Borges/Borges.html>

Walter Benjamin: <http://www.wbenjamin.org/walterbenjamin.html>

Richard Sennett: <http://www.lse.ac.uk/people/r.sennett@lse.ac.uk>

Krzysztof Wodiczko: <http://www.mit.edu:8001/afs/athena.mit.edu/course/4/4.395/www/krystof/krystof.html>

Paul Virilio: <http://www.infoamerica.org/teoria/virilio1.htm>

James Joyce: <http://www.jamesjoyce.ie/>

Georges Perec: <http://www.iespana.es/tijeretazos/Alexanderplatz/Perec/Perec000.htm>